

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

GYIMESI JÚLIA

Fejezetek a pszichológia történetéből

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-480-9

Budapest, 2023

Fejezetek a pszichológia történetéből

egyetemi jegyzet

Dr. habil. Gyimesi Júlia

Tartalomjegyzék

Biológiai redukciónizmus a pszichológia történetében: az epilepsziás bűnöző elmélete	3
Az animális magnetizmus pszichológiai relevanciája	27
Pszichológia és politika: Völgyesi Ferenc élete és munkássága	57

Biológiai redukcionizmus a pszichológia történetében: az epilepsziás bűnöző elmélete

A pszichológiatörténet kutatói számára jól ismert tény, hogy egyes pszichés rendellenességek, betegségek, tünetek kiemelt szerepet töltek be a pszichológia történetében. E lelki betegségek bizonyos okoknál fogva nagyobb figyelmet kaptak, jóval több tudományos tanulmány tárgyalta ezeket, heves viták zajlottak azok természetét és gyógyítási lehetőségeit illetően. A fokozott figyelem háttérében sokféle tényező állhatott, többek között politikai vagy társadalmi nyomás, mint például a háborús neurózisok esetében (lásd például Erős, 2011; Ferenczi, 1919). De a nagyobb figyelem származhatott abból is, hogy egy-egy formálódó elmélet vagy lélektani paradigma szempontjából kiemelt jelentőségűvé vált néhány tünetcsoport. A betegség megfelelő leírása, magyarázata és gyógykezelése ezekben az esetekben erősen összefonódott az új lélektani irányzat felfedezéseivel; az adott tünettann és az arra alapuló diagnosztikus kategória olyan alapvető lélektani problémákra irányította a figyelmet, amelyek korábban nem kerültek előtérbe, felfedezésük viszont megkövetelte a korábbi elméleti feltevések felülbírálatát és az új rendszer kidolgozását. Utóbbinak kiváló példája a hisztéria jelenségköre, melyet ma a pszichoanalízis alapító betegségeként tartunk számon (Borgos, 2013; Mitchell, 1984, 2000).

E folyamat szinte mindig szoros összefüggésben állt a szóban forgó tünetcsoportok egyfajta újrafelfedezésével is. A hisztéria oly régóta ismert (lásd például Bronfen, 1998; Didi-Hubermann, 2003) és sokat tárgyalt sajátosságai például újakkal egészültek ki a 19. század végén, egyes, korábban nem tárgyalt mögöttes mechanizmusok is leírásra kerültek, ezzel összefüggésben pedig jelenős mértékben átformálódott a betegség diagnosztikus kategóriája. Történeti perspektívából szemlélve úgy tűnik, hogy a hisztéria „igazi” természete ekkor került

megismerésre, ekkor fedezte fel a kor tudományos közössége a hisztéria teljes tünetegyüttesét, és egyben ekkor volt képes arra, hogy megbízható magyarázatot kínáljon annak patogenezisére. Természetesen felmerül a kérdés, hogy valóban felfedezés történt-e. Valóban arról van-e szó, hogy a szóban forgó jelenségkör, illetve annak egy része korábban ismeretlen volt, vagy sokkal inkább arról, hogy annak észlelése – laikus és tudományos percepciója – megváltozott? A 19. század orvosi-pszichológiai diskurzusának felszínes ismerete is elegendő ahhoz, hogy lássuk: nem csupán az emberi lélek felfedezésre váró jelenségei alakították a kutató kérdéseket, hanem számos más kulturális, gazdasági, politikai feltétel is, amelyek aztán érzékenyebbé tették a szemlélőt a lelki jelenségek néhány, korábban kevésbé érzékelt aspektusára. A tudomány és a kultúra fejlődése, aktuális jellegzetességei és krízisei lehetővé tették, hogy a tudós tekintet felismerjen valamit, amit korábban nem látott meg, amire korábban másképp tekintett vagy csak részben ismert fel. Tehát nem csupán a tünet, a betegség, hanem az azt felfogó szubjektum is aktív szerepet játszott a felfedezésben. Mindezek alapján jogosnak látszik a következtetés, hogy e kiemelt betegségcsoportok, tünetek vizsgálata igen sokat árul el a kortárs tudományról, annak explicit vagy implicit módon felmerülő kérdéseiről és problémáiról, sőt, az adott kultúráról is, és az abban élő reprezentációkról.

E tanulmány célja az, hogy megvilágítsa azokat az elméleti, gyakorlati és módszertani kérdéseket és kríziseket, amelyekkel a bontakozó lélektan egy másik kiemelt betegségkoncepció, az epilepszia orvosi-pszichológiai elemzése során szembesült. Látni fogjuk, hogy az epilepsziát is kitüntetett tudományos figyelem övezte, reprezentációja pedig egészen szélsőséges formákat ölthetett.

Jól ismert, hogy az epilepszia már a legősibb időktől fogva különleges pozíciót foglalt el az emberi betegségek sorában; mind orvostudományi, mind pedig vallási, kulturális szempontból nagy érdeklődés övezte (lásd például Friedlander, 2001; Moravcsik, 1897; Schmidt & Shorvon, 2016; Temkin, 1945). Az epilepszia jelenségéhez leggyakrabban

metafizikai, isteni, démoni megszállottságra építő magyarázatok vagy babonás értelmezések tapadtak, amelyeket csak a modern neurológia kibontakozása tudott háttérbe szorítani. Az epilepszia legkorábbi említése egy időszámításunk előtt kb. 2000 évvel keletkezett akkád nyelvű szövegben található, melyben az epilepsziára mint a holdistennek tulajdonított betegségre utalnak, amit csakis exorcizmussal lehet gyógyítani (Mansoor et al., 2018). Az ókori görögök is megtartották az epilepszia isteni eredetű magyarázatait: megszálltságként értelmezték azt, ugyanakkor a géniusz kiugró sajátosságaival is összekapcsolták az epilepszia tünettánát, megalapozva ezzel a „szent betegség” hosszú időre meghatározó, meglehetősen ambivalens koncepcióját. A görög mitológiában Szeléné és Artemisz átka okozta a betegséget, de az ókori rómaiak is az istenek átkaként kezelték azt. Nem véletlen, hogy időszámításunk előtt 400 környékén Hippokratész nagy vehemenciával próbálta eloszlatni a betegséggel kapcsolatos babonás nézeteket:

Az úgynevezett „szent betegséggel” a következő a helyzet. Ez szerintem se nem isteni eredetű, sem nem szent, úgy, mint a többi betegség, hanem természetes oka van, mint minden más betegségeknek. Az emberek tudatlanságuknál fogva és a betegség különös megjelenéséből következtetve démoninak (isteni eredetűnek) képzelik, annál is inkább, mert a többi betegségekhez nem hasonlít. (Hippokratész, 1964, 45.)

Hippokratész törekvései nem jártak sikerrel; az epilepszia még sokáig megőrizte transzcendens karakterét. Csak a 19. században tudott megváltozni az epilepsziával kapcsolatos általános diskurzus, mikor a neurológia – az epilepsziával kapcsolatos problematikától nem független módon – mint önálló diszciplína tudott előtörni. 1857-ben a szülészorvos Charles Locock vezette be az epilepszia első ellenszerét, a brómot, ami hosszú ideig az egyetlen elérhető gyógymód maradt. Később az angol neurológus Hughlings Jackson fektette le az epilepsziáról

vallott modern neurológiai elképzelések alapjait. Jackson korszakalkotó munkájának, az EEG felfedezésének, valamint a modern képalkotó eljárásoknak köszönhető, hogy ma már más módon gondolkodunk az epilepsziáról (Friedlander, 2001; Schmidt & Shorvon, 2016). Mondhatjuk, hogy a modern orvoslás mára megszabadult az epilepsziásokat sújtó babonás elképzelésektől és az ezekkel összefüggő stigmáktól. Ma már a diagnosztizált gyermekek és felnőttek háromnegyedénél hatékonyan kezelhetők az epilepsziás rohamok (Mansoor et al., 2018).

A 19. század felfedezései ellenére jó okunk van azt feltételezni, hogy a nyugati orvoslás sem tudott egy csapásra megszabadulni az epilepsziával kapcsolatos hiedelmektől (lásd alább). Azt azonban fontos látni, hogy az 1800-as évek végére az epilepsziának meglehetősen kiforrott és érvényes orvosi elméletei bontakoztak ki. Ám még ezek sem adhattak választ az epilepszia tünettanával és következményeivel kapcsolatos összes kérdésre. A szent betegség továbbra is megőrzött valamit rejtélyességéből; erre utal például, hogy az epilepsziát mind a mai napig rendre összefüggésbe hozzák a vallásos-spirituális élményekkel, illetve az azokra való kiemelkedő fogékonysággal. E feltételezések időnként beilleszthetők a kortárs neuropszichológia legitim kérdésfeltevéséi közé, máskor azonban inkább valamiféle áltudományos pszichológiai diskurzus részét képezik (lásd például Nelson, 2009; Persinger és mtsai, 2010). Az epilepszia 19. századi reprezentációjában egy másik, igen erőteljes elem is tetten érhető: az epilepsziás indulatainak, agressziójának, antiszocialitásának kiemelt jelentősége. Ez utóbbi elem olyan erősnek bizonyult, hogy a 19. és a 20. század törvénytörvény- és kriminálpszichológiájában az epilepszia, meglehetősen módon, hosszú időre meghatározó problémává vált.

A továbbiakban az epilepszia kriminálpszichológiai szerepe kerül megtárgyalásra, különös tekintettel az „epilepsziás bűnözővel” kapcsolatos magyarországi vitákra. Noha az epilepszia nemcsak Magyarországon kapcsolódott össze a fokozott bűnözői hajlam és indulati

kitörések feltételezésével, a továbbiakban mégis elsősorban a magyar kontextusra fogunk koncentrálni. Tesszük ezt részben azért, mert az epilepszia kriminálpszichológiájának magyar kontextusa eddig szinte semmilyen figyelmet sem kapott. Részben pedig azért, mert hazánkban az epilepszia kriminálpszichológiai interpretációja, úgy tűnik, szokatlanul hosszú időre meghatározónak bizonyult. Fontos hangsúlyozni, hogy a továbbiakban kizárólag az epilepsziával kapcsolatos tudományos diskurzus elemzésére fogunk szorítkozni. Noha ez nyilvánvalóan nélkülözte az epilepsziához kötődő mágikus-babonás nézeteket, az objektív kutatás igényén túlmutató egyéb kulturális hatásokat kétségtelenül magába épített.

Az epilepszia kérdése a magyar kriminál- és törvényszéki pszichológia hajnalán

Az epilepsziát mint kriminálpszichológiai kérdést a 19. századra meglehetősen sokan és kimerítően tárgyalták Magyarországon (például Jendrassik, 1911; Sarbó, 1904). Ekkorra már világossá vált, hogy az epilepsziának több formája is létezik, bonyolult idegrendszeri folyamatok állnak a rohamok keletkezésének hátterében, gyógyítása pedig korántsem egyszerű feladat. Magyarországon is számos orvosi munka született, amelyek az epilepszia nemzetközi és hazai szakirodalmát tárgyalták. Ezek szinte mindig kitértek az epilepsziával kapcsolatos laikus nézetek felszámolásának szükségességére, a lehetséges gyógymódok, így például a bróm alkalmazásának lehetőségeire (Jendrassik, 1911; Moravcsik, 1897).

A 19. század második felétől a hazai és nemzetközi szakirodalom rendre tárgyalta az epilepsziát kísérő pszichés sajátosságokat és rendellenességeket is. Egye elfogadottabbá vált a nézet, hogy az epilepsziás betegek egyéb mentális problémákkal is küzdenek, sőt, egy bizonyos epilepsziás karaktertípussal jellemezhetőek. Sokak szerint az epilepszia irritáltságához, a gondolatok és érzések elfajuláshoz vezethetett. Emil Kraepelin (1919) szintén a fokozott

agressziót hangsúlyozta. Mások az epilepsziásokat egoistának, alattomosnak írták le, sőt, igen gyakran hangsúlyozták erkölcstelen, szexuálisan kicsapongó, perverz lelki alkatukat. Sok esetben olyan személyiségbeli, alkati hiányosságokat feltételeztek náluk, amelyek lehetetlenné tették a szociális alkalmazkodást. Érzelmi és intellektuális elfajultságuk ún. epilepsziás demenciához vezethetett (Friedlander, 2001; Schmidt & Shorvon, 2016).

Nem véletlen, hogy már Krafft-Ebing is taglalta az epilepsziások jellemző szexuális bűncselekményeit híres szexuálpatológiai munkájában, a *Psychopathia Sexualis*-ban (1886). Krafft-Ebing a „szerzett pszichikai elmeengemeségi állapotokhoz” sorolta az epilepsziát, mely a „nemi ösztön tekintetnélküli, kegyetlen kielégítésével” járhatott együtt (Krafft-Ebing, 1886, 294.). Megfigyelései szerint a nemi ösztön az epilepsziás betegeknél igen élénk, többnyire maszturbáció által nyer kielégülést, ritkábban homoszexuális kapcsolatok vagy gyermekekkel való fajtalanzkodás útján. A nemi élet kóros izgatottságát feltételezte a háttérben, melynek eredetét agyi elváltozásokban kereste. Krafft-Ebing elemzése szerint az epilepsziás beteg öntudatának elvesztése miatt nem tud a nemi ösztönöknek ellenállni. A felfokozott szexuális viselkedést szinte mindig emlékezetkiesés követi, amely feltehetően szintén az epilepsziás eredettel áll összefüggésben:

(...) egy különben tisztességes férfi nyílt utcán egymásután 4 nőt támadt meg (egy ízben plane 2 tanu előtt), és az egyiken erőszakot követett el, pedig „fiatal, csinos, egészséges felesége” a közelben lakott; ez eset hasonlóképp valószínűleg epilepsiával állott kapcsolatban, azért is, mert az illető teljes amnéziát mutatott botrányos tetteire vonatkozólag. (Krafft-Ebing, 1908, 296.)

A 19. század végére Magyarországon is elfogadottá vált, hogy az epilepszia nem csupán motoros betegség, hanem annak számos pszichológiai tünete, implikációja is van. Az ideggyógyász Sarbó Artúr például a következő szavakkal ecsetelte az epilepszia Janus-arcát:

Az epilepszia tanulmányozástörténetében újabb fordulóponthoz értünk. Nothnagel híres monográfiája ma már túlhaladott álláspont, a mennyiben mindinkább kikristályosodott azon nézet, hogy az epilepszia nem merül ki a motoros tünetcsoportozatban, hanem ép oly lényegesek a pszichikai tünetek is. Esquirol, Falret, Reynolds, Samt, Salgó neveihez fűződik az epilepsiás pszichikai tüneteinek kidomborítása. Salgó-tól ered a „psychische Epilepsie” elnevezés. Még a legutolsó időkig is külön épült fel, hogy úgy mondjam, a motoros és külön a pszichikai epilepszia épülete. Ennek oka abban rejlik, hogy mindkét épületnek külön építőmesterei voltak. A motoros epilepszia épületét a neurologusok, a pszichikaiét a pszichiáterek építették, egymás tevékenységéről alig véve tudomást, pedig úgy a motoros, mint a pszichikai tünetek az epilepsiás kórkép lényegéhez tartoznak. Az epilepszia olyan Janus-fej, amely mást mutatott a neurologusnak, mást a pszichiáternek... (Sarbó, 1904, 1.)

Az epilepszia pszichológiai tüneteinek hangsúlyozása egyaránt előtérbe állította az epilepsiások rohamok közötti állapotainak és a nem motoros jellegű rohamok kérdését is. Hamarosan konszenzus született azzal kapcsolatban, hogy az epilepszia változatos jelenségköréhez sorolható a tudatosság egy olyan típusú időleges felfüggesztése is, amely a külső szemlélő számára nem mindig feltűnő: az epilepsiás ezekben az állapotaiban is értelmesen viselkedhet, logikusnak látszó beszélgetést folytathat, hosszú utazásokat tehet meg, vagy akár erőszakos bűncselekményeket is elkövethet. Az epilepsiás utóbb általában nem emlékszik ezekre az állapotaira, azok a roham részét, egy fajtáját képezik. Jendrassik Ernő

példaként idézi Jean-Martin Charcot egy idevágó esetleírását, mely szerint az epilepsziás beteg hat napon át utazott, különböző városok szállodáiban megszállt és étkezett, míg végül a hatodik napon egy számára teljesen ismeretlen város utcáján magához nem tért. Nem tudott arról, hogyan került a városba, és arról sem, mivel töltötte az elmúlt napokat (Jendrassik, 1911).

Az a feltételezés, hogy az epilepsziás rohammentes időszakait is befolyásolhatja a betegség, és pszichológiai változásokat hozhat létre viselkedésében, sok esetben összefonódott azzal a felfedezéssel, hogy az epilepsziás roham nem csupán a motoros tünetekkel kísért nagyrohamban, hanem más, akár pszichológiai jellegű, kisebb rohamokban is testet ölthet. Noha a korabeli szakirodalom a kisrohamok és a pszichológiai következmények jelenségkörét igen gyakran összemosta (Friedlander, 2001; Schmidt & Shorvon, 2016), az előbbi megfigyelések mégis alkalmasnak bizonyultak arra, hogy igen hamar elvezessenek a beszámíthatóság kérdéséhez. Az epilepszia ugyanis ebben az összefüggésben egy olyan elmebetegségként jelent meg, mely akkor is korlátozhatja a beszámíthatóságot, ha ez a külső szemlélő számára nem egyértelmű. Amennyiben elfogadjuk, hogy az epilepsziás rohammentes időszakokban is jelen lehetnek a betegség hatásai, módosult tudatállapotokat hozhatnak létre, és egyéb pszichológiai következményekhez is vezethetnek, akkor sürgető problémává válik a különböző típusú epilepsziás betegek törvényszéki megítélésének felülvizsgálata.

Schaffer Károly egyike volt azoknak, akik megoldást próbáltak találni az utóbbi problémára. Schaffer – sok más kortársához hasonlóan (például Sarbó, 1904) – az epilepszia két fajtáját különböztette meg. Az egyik típus időnként jelentkező görcsös és eszméletlenségi rohamokban nyilvánult meg, ám a rohamok közötti időszakban az egyén pszichéje érintetlen maradt. A másik esetben a rohamokon túl úgynevezett „psychikai elfajulás” is előállt, amely elsősorban „kóros ingerlékenységben” és „etikai hiányosságokban” öltött testet (Schaffer, 1904, 1.). Schaffer álláspontja szerint a „psychikai degeneratíot” nem mutató egyének beszámíthatósága legfeljebb csökkentnek minősíthető, a második csoport érintettsége viszont

jóval súlyosabb (Schaffer, 1904, 1.). Utóbbiak esetében ugyanis az alapvető lelkiállapot hazudozásra való hajlammal, kóros ingerlékenységgel és így „brutális erőszakosságra való készséggel”, „elmeegyengeséggel” és depresszióval is jellemezhető. Ezt tetézhetik melankóliás, mániás, paranoiás vonások, sőt, öntudatzavarok is. A laikus vagy felületes szemlélő számára ezek az állapotok rendezettnek, akár tudatosnak is tűnhetnek, valójában azonban csak automatizmusok, melyeknek legkirívóbb példája az utazási, kószáló-hajlam (poriománia). E hajlam különösen fogékonyra teszi az epilepsziásokat a bűncselekményekre. Ám nemcsak ez; az epilepsziások öntudatlan állapotai általában is veszélyt jelentenek:

Még különös kiemelés igényel az a körülmény, hogy az epilepsziások megmásult öntudati állapotaikban, bár látszólag tudatos, akaratos s így rendezett cselekményeket hajtanak végre, de ezek kiválnak váratlan, megdöbbentő fellépésük és erőszakos jellegük által. Ily alkalommal történnek lopások, gyújtogatások, nemi erőszakok; az epilepsziások eme öntudat-zavaraikban megváltozott hangulatauk és tekintetük, arcuk többnyire halavány, noha e körülmény éppen a laikusra kevésbé feltűnő, mert ő nézői jellegén kívül éppen ennek rendezettsége által van lebilincselve. Az epilepsziások aequivalens-állapotok a beszámíthatóságot kizárják. (Schaffer, 1904, 5.)

Sok más korabeli orvos számára az epilepsziások öntudatlansága hasonlóképpen komoly rizikófaktornak bizonyult. Mivel a nemzetközi szakirodalomban népszerű téma volt az epilepszia és a bűnözés kapcsolatának taglalása (lásd például Lombroso, 1889), Magyarországon sem késlekedtek az ezt bizonyító összefüggések feltárásával. Moravcsik Ernő tanítványa, Németh Ödön (Antal & Laczkó, 2002) egyike volt azoknak, akik kitüntetett szerepet tulajdonítottak az epilepsziának a bűnöző hajlam, és különösképpen az erőszakos bűncselekmények kibontakozása szempontjából.

Mint törvényszéki szakértő, Németh különösen sürgetőnek látta az epilepszia és a bűnügyi beszámíthatóság kérdésének tisztázását. Az Orvosi Hetilapban közölt, „Az epilepsziások bűncselekményeiről” című írásában részletesen taglalta az epilepsziások erkölcsi, pszichológiai és kognitív fogyatékoságait, amelyek, nézete szerint, közvetlenül vezetnek a bűncselekmények elkövetéséhez:

Az epilepszia – mint tudjuk – a központi idegrendszernek a megbetegedése, mely azonban a szellemi működéseket a rohammentes időkben nem szükségképpen alterálja. Másfelől azonban tapasztalati tény, hogy az epilepsziások nagy részénél az értelmi és érzelmi körben feltűnő defectusok szoktak előfordulni s korlátolt fogyatékos ítélő képességüknél, elmeegyengeségüknél, csökkent morális és ethikai érzéküknél fogva, de különösen indulatkitörésre való nagy hajlamosságuknál s emlékezetbeli hiányosságaiknál fogva, a bűncselekmények egyéb aetiológiai momentumaitól eltekintve, a legkülönfélébb bűncselekmények elkövetésére vannak hajlamosítva, a melyeknek lélektani oka a külső körülményekben sokszor fel sem található. (Németh, 1909, 4)

Németh ezután hosszasan sorolja az epilepsziások által elkövetett bűncselekményeket. Verbális sértések és testi sértések, felségsértés, becsületsértés, rágalmazás, fegyelmi vétségek, lopás, gyújtogatás, erőszakos bűncselekmények szerepelnek a listáján, melyeket még drámaibbá és kiszámíthatatlanabbá tesz, hogy az epilepsziások „rendellenes gyorsasággal” reagálnak a legkisebb sértésre is (Németh, 1909, 4.). Ha egyszer haragra lobbantak, akkor igen nehezen csillapíthatók le, ami sokszor a hatóság megsértéséhez vagy egyenesen hatóság elleni erőszakhoz vezet. Mivel szexualitásuk fokozott, illetve sok esetben perverz, gyakoriak náluk a szemérem elleni vétségek, a nyilvános maszturbálás, a fajtalankodás, sőt, az erőszakos nemi

közösülés is. Gyakori továbbá részükről a hamis tanúzás, a hamis vádaskodás, a hatóság előtti rágalmazás, valamint a hazudozásra való hajlam. Mindez Németh szerint összefüggésben állhat csökkent kognitív képességeikkel és emlékezeti hiányosságaikkal.

Németh az epilepsziások nagy részénél az ún. szellemi elfajultság mellett a testi degeneráltság tüneteit is felfedezni vélte (Németh, 1909, 5.); nézete szerint szabálytalan, kicsi koponya, alacsony homlok, mélyen ülő szemek, tág pupillák, kiugró pofacsont, aszimmetriás arcfajlódás, aránytalan test stb. jellemzi ezeket a betegeket. Mindezt melankólia és más pszichés problémák kísérhetik. Feltűnő a Németh és mások által sokszor említett fokozott vallásosság is – ez azonban Németh álláspontja szerint valójában bigottság, amely nem a vallás lényegére, hanem külsőségeire irányul. Az epilepsziások brutális bűncselekményeket hajtanak végre, hirtelen, néha irracionális félelmek által vezérelve, néha alkoholos hatásra, máskor pedig mindenféle azonosítható előzmény nélkül:

A tapasztalás tényleg igazolja, hogy a legbrutálisabb bűncselekményeket, a melyek épélettanilag alig vagy épen nem motiválhatók, epilepsziások követik el. Az épelméjű gonosztevőknél alig ismert vadállatias cselekedeteket, amelyek tulajdonképen nem is tartoznak és nem is szükségesek a cél eléréséhez, többnyire a büntett végrehajtása után többletként szokták elkövetni. Ezeknél szokott előfordulni a holttestek szétdarabolása, a holttest elrejtési szándéka nélkül, a sértések feltűnő sokasága, a szoba butorzatának és egyéb tárgyainak kiméletlen megrongálása, stb. (Németh, 1909, 6.)

Maga a motoros epilepsziás roham Németh elemzése szerint nem áll közvetlen kapcsolatban a beszámíthatóság kérdésével, hiszen ebben az állapotban a betegek eszméletlenek, cselekvésre képtelenek. A valódi veszélyforrást a motoros rohamokat megelőző, azt követő vagy azok helyettesítőjeként fellépő úgynevezett epilepsziás ködös állapotok jelentik. Ezeket kísérheti

szédülés, öntudatzavar, részleges izomrángások, a szemizmok görcse, rángások, sztereotip nevetés, látási vagy hallási hallucináció, nagyzási, üldöztetési vagy félelmi téveszmék. Ezekben az állapotokban az egyén olyan cselekményeket követhet el, amelyek jellemének, szokásainak, erkölcsének ellentmondanak; ide tartozik például a kényszeréneklés, vagy más, öntudatlan állapotban megvalósuló mozgásos tünet. Ám hosszabb időszakokra kiterjedő, komplex magatartásformák is előfordulhatnak:

Az ilyen epilepsiás öntudatlansági állapot a milyen hirtelenül keletkezik, ép oly gyorsan, váratlanul szokott megszűnni s percekig, órákig, napokig, de hónapokig is eltarthat. A tanuk azonban, a kik vele érintkeznek, a már említett okokból csak ritkán fogják a pathologikus állapot felismerni s csakis az egyén előéletének kutatásainál fogunk értékes felvilágosításokat kapni, a melyeket aztán szakértői véleményünk támogatására felhasználhatunk. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert az epilepsiás ködös állapotban különböző időben elkövetett cselekmények bizonyos hasonlatosságot mutatnak s így diagnostikai fontossággal bírhatnak. Alkalmam volt egy 30 éves földművesiskolai tanulót észlelni, a ki ellen három rendbeli gyilkosság és rablás miatt bűnvádi eljárás volt folyamatban. Ez az egyén nehézkezes szédüléssel rohamokban szenvedett, melyek alatt bizonyos stereotipiával egyes tárgyait rakosgatta, az elébe kerülő egyénekkal birkozni kezdett, ágyneműit összegöngyölve azokat öklével verdeste, s öléssel fenyegetőzött, énekelt, lármázott, általában a külső körülményeknek, helyzetének meg nem felelő ok- és időszerűtlen, automatikus jellegű cselekvések egész sorát követte el s csupán a véletlennek tulajdonítható, hogy nem vált agressív. Egy éjjel álmából felriadva, tanuk szemeláttára a szomszédos boltba ment s a kereskedőt, ennek feleségét és cselédjét minden kimutatható küldő ok nélkül agyonverte a boltban talált súlyzóval, aztán a nélkül, hogy elvitt volna valamit, véres kézzel távozott, fején a

boltos kalapjával s így ment be a szomszédos majorba, majd a közeli városba, de útközben elaludt. Elfogtván csak hézagosan emlékezett a történetekre. A bűncselekmény sajátos rohamszerű megnyilvánulása impulsív jellege, exponált helyen való kivitele, a körülmények is viszonyok által nem indokolt brutalitása, vádlottnak a tett kivitelénél tanúsított kritikátlansága s a cselekmény motivátlansága az epilepsia gyanúját keltette fel, ami a megfigyelés folyamán beigazolódott. (Németh, 1919, 7-8.)

Németh nem győzi hangsúlyozni, hogy ezekben az állapotokban az epilepsziás viselkedése egészen logikusnak, tervszerűnek tűnhet, szerződéseket írhat alá, kérdésekre válaszolhat, sőt, bonyolult feladatokat oldhat meg – egy betege például a ház telefonvezetékét szerelte le epilepsziás öntudatzavarban. Kiemeli továbbá az epilepsziás öntudatlansági állapotokban gyakran tapasztalható fokozott vagy perverz nemi ösztönök jelenlétét – Voisin egy betegének az esetét idézi, aki vacsora közben egy hirtelen felkiáltás után felkelt, levetkőzött, onanizált, majd a szobába vizelt; Tarnowsky eseteleírásában a vőlegény az esküvői teremben menyasszonya elé lépve maszturbált. E kódós állapotokban az epilepsziás emlékezete is módosul; utóbb teljes bizonyossággal idézett fel olyan eseményeket, amelyeket nem történtek meg, ami könnyen hamis vádhoz és hamis tanúzáshoz vezethet. Előfordulhat, hogy súlyos büntudattól sújtva, töredelmesen bevallanak olyan bűncselekményeket, amelyek egyáltalán nem követtek el, és emlékeik valótlanúságáról szinte lehetetlen őket meggyőzni (Németh, 1908, 1909).

Nem csoda tehát, hogy a 20. század elején sürgető problémaként merült fel az epilepsziások beszámíthatóságának kérdése. Ugyancsak megoldásra váró kérdés volt az epilepsziás betegek pszichiátriai elhelyezésének problémája. Stróbl Villibáld Némethéhez hasonló tapasztalatokról számolt be; az epilepsziások viselkedésének hirtelen változásai,

bejósolhatatlansága és brutalitása véleménye szerint elengedhetlenné teszi azt, hogy az epilepsziásoknak külön intézetet hozzanak létre. Saját tapasztalata szerint ugyanis a zárt pszichiátriai intézményekben az epilepsziások követik el a testi sértések 90 százalékát, az orvosi és ápolói személyzet pedig nincs felkészülve arra, hogy féken tartsa ezeket a dühöngő betegeket. „A hol epilepsziás van, ott veszekedés, sőt tettelegesség is napirenden van” (Stróbl, 1911, 140-141). Hasonló álláspontot képviselt Vosinszki István is a cikkhez való hozzászólásában; véleménye szerint az epileptikus beteg az elmeógyógyintézetben csak kellemetlenséget, nyugtalanságot, elégedetlenséget okoz, ugyanis minden ok nélkül támadóan lépnek fel társaikkal szemben, veszekedéseik pedig gyakran tettelegességig fajulnak.

A született bűnöző: Cesare Lombroso az epilepsziások bűncselekményeiről

Mai szemmel nézve kétségtelenül meglepő az epilepsziások e meglehetősen sötét reprezentációja. Az epilepsziáról való kortárs tudásunk semmi esetre sem támasztja alá az előbbi megfigyeléseket. Előtérbe tolakszik a kérdés: hogyan lehetséges, hogy az epilepszia 19. és 20. századi reprezentációja ilyen mértékben különbözik attól, amit ma az epilepsziás betegekről tudunk? Minek köszönhető ez a markáns jelentésbeli különbség? Milyen előzményei lelhetők fel annak, hogy Magyarországon és külföldön egyaránt kibontakozott és sokáig érvényesnek látszott az epilepsziás bűnöző elmélete?

Az egyik legkézenfekvőbb magyarázatnak Cesare Lombroso elmélete és annak hatása kínálkozik (lásd például Granieri & Fazio, 2012). Lombroso volt az, aki a született – atavisztikus – bűnöző teóriáját számtalan írásában sokáig nagy sikerrel népszerűsítette. Eszerint a degenerációhoz az ősök beteges vonásai vezetnek, amelyek fennmaradnak az utódokban, így a patológiás személyek valójában az úgynevezett primitív ember fejletlen sajátosságait

hordozzák (Knepper & Ystehede, 2013; Lombroso, 1889, 2006). Sokféle hatás játszott szerepet Lombroso elméletének kidolgozásban: a frenológiai gondolat, Johan Casper Lavater filozófiai elképzelése a test és a lélek harmóniájáról, a Spencer és mások által képviselt pozitivizmus, a darwini elmélet, és nem utolsósorban a kulturális és politikai kontextus, melyben Lombroso tanai kibontakoztak. Lombroso elmélete népszerűnek bizonyult mindazok számára, akik kisebbiteni kívánták a szociális faktorok jelentőségét a bűnöző viselkedés hátterében (Monaco & Mula, 2011). Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy Lombroso idővel szintén nagy jelentőséget tulajdonított a kriminális viselkedés szociális tényezőinek, noha fenntartotta azon nézetét is, hogy a bűnözők mintegy 40 százaléka egész egyszerűen saját biológiai örökségének a rabja (Ferracuti, 1996).

Lombroso a *Bűnöző ember* című nagyhatású munkájának negyedik kiadásában, 1889-ben emelte be az epilepsziát a bűnözés fő okai közé. Eszerint az epilepszia a bűnöző viselkedés univerzális alstruktúrája, amely egyaránt magába foglalja a Lombroso által korábban azonosított fő okokat: az erkölcsi gyengeelméjűséget és az atavizmust. Fontos hangsúlyozni, hogy Lombroso is a feltételezett másodlagos, karakterbeli, pszichológiai, fizikai stb. aspektusok és következmények miatt emelte be tanába epilepszia fogalmát. Sok más kortársához hasonlóan ő is meg volt győződve az „epilepsziás típus” létezéséről, annak speciális pszichológiai sajátosságairól és fenyegető antiszociális impulzusairól:

Az epilepszia azonosítása a veleszületett bűnözéssel és az erkölcsi gyengeelméjűséggel abszurdnak fog tűnni azok számára, akik az epilepsziát azonosnak tekintik a görcsökkel (vagy azok pszichológiai megfelelőivel), a tudatvesztéssel vagy a szédüléssel. Amit én epilepsziás típusnak nevezek, az nem csupán a nyilvánvaló tüneteket takarja, hanem másodlagos sajátosságokat is, jellegzetes módon egyesítve az erkölcsi gyengeelméjű és a született bűnöző minden vonását. (Lombroso, 1889, 247.)

Lombroso mellett érvelt, hogy elsősorban az egyező pszichológiai sajátosságok miatt azonosíthatjuk egymással az epilepsziásokat, a bűnözőket és az erkölcsi gyengeelméjűeket. Mindhárom csoportban jellemző például a szélsőséges szellemi teljesítmény: éppúgy megtalálhatók köztük a géniuszok, mint a gyengeelméjűek (lásd Lombroso, 1864). Az epilepsziások ezen felül betegesen ingerlékenyek, impulzívak, bosszúállók, gyorsan változó érzelmekkel jellemezhetőek, csakúgy, mint a született bűnözők és az erkölcsi gyengeelméjűek. A felfokozott vallásos érzés, a kóborlásra való hajlam, a szomnambulizmus, az obszcenitás, a destrukció, a kannibalizmus, az öngyilkos hajlam, a szokásosnál jóval gyorsabb sebgyógyulás és regenerációs képesség (!), sőt még az állatok extrém mértékű szeretete is olyan tulajdonságok, melyek nemcsak az epilepsziást, hanem a született bűnözőt és az erkölcsi gyengeelméjűt is jellemzik. Az ún. rejtett epilepsziát kizárólag pszichológiai tünetekhez köti, sőt, még annak lehetőségét is felveti, hogy az erkölcsi gyengeelméjűség valójában nem más, mint a rejtett epilepszia krónikus formája. A veleszületett bűnözést és az erkölcsi gyengeelméjűséget végül az epilepszia speciális formáiként azonosítja (Lombroso, 1889).

Közismert, hogy Lombroso elmélete óriási hatást gyakorolt a bontakozó törvényszéki- és kriminálpszichológiára. Az epilepszia e kriminálpszichológiai hangsúlyozása könnyen betudható lenne egyedül Lombroso hatásának. Érdekes módon azonban nem Lombroso volt az első, aki felhívta a figyelmet az epilepszia és a fokozott agresszió, brutalitás és bűnözői viselkedés kapcsolatára. Lombrosót megelőzően is sokan tárgyalták az epilepsziások agresszív és bűnöző hajlamait (lásd például Krafft-Ebing, 1886; Wise, 1888). Ráadásul a magyar nyelvű források viszonylag ritkán említették Lombrosót az epilepsziások bűncselekményeivel összefüggésben. Úgy látszik tehát, hogy egy korábbi és átfogóbb orvosi reprezentációról van szó.

Visszatérve a magyarországi kontextushoz, feltűnő, hogy még az 1930-as és 1940-es években is meghatározó maradt az epilepsziás bűnöző elmélete, sőt, még az 1960-as években

is találhatunk erre való utalást (Kolos, 1967). A legnagyobb hatású és legjelentősebb örökös vélhetően maga Szondi Lipót volt, aki ösztöntanában központi jelentőségű vonásként kezelte az epilepsziát és az epileptoid karaktert. Nem csupán a Szondi-tesztben kapott kiemelkedő szerepet a vonás, hanem a sorsanalízis teljes elméletében is. Szondi egyik központi kérdése, a jó és a rossz harca, Káin és Ábel versengése közvetlenül kapcsolódik az epilepszia jelenségköréhez. Utóbbival összefüggésben Szondi is a korabeli szakirodalomban oly gyakran ecsetelt epilepsziás indulatkitöréseket, azok másodlagos megnyilvánulási formáit, pszichológiai sajátosságait hangsúlyozza. Ha elmerülünk Szondi elméletében, láthatjuk, hogy az indulat megszelídítésének, kontrollálásának kérdése egyike legfontosabb kérdésfeltevéseinek – ebben látja az egyéni élet, de az emberi civilizáció sikerességének is a kulcsát (Szondi, 1954, 1963, 1968-1973). Ha pedig alaposabban szemügyre vesszük a sorsanalízis és a Szondi-teszt kriminálpszichológiai indikátorait, akkor jó okunk lesz feltételezni, hogy Szondi valójában az epilepszia korai reprezentációjához nyúlt vissza, mikor kidolgozta az emberi indulat és az indulati gyilkosság lélektani magyarázatait.

Noha Szondi sorsanalízisének egyik központi kérdése a kriminalitás, a sorsanalízissel kapcsolatos kriminálpszichológiai kutatások eredményeinek publikálását mégsem Szondi, hanem tanítványa, Benedek István végezte el. Benedek 1943-ben jelentette meg *Ösztön és bűnözés* című munkáját, melynek lebilincselő vizsgálati anyagai a Gyógypedagógiai Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumából származtak. E laboratórium vezetője 1927 és 1941 között Szondi volt. A bűnözőket, pontosabban a Benedek és munkatársai által vizsgált fiatalok bűnözők legnagyobb részét a Fiatalok Bírósága bocsátotta a Laboratórium rendelkezésére (Benedek, 1943).

Fontos hangsúlyozni, hogy Szondi, és őt követve Benedek, már nem csupán az epilepszia kérdéskörére korlátozta a kriminalitás jelenségeit. A teszt vektorainak megfelelően négy nagy bűnözőtípust írtak le, amelyeknek csupán egyike volt az ún. epileptoid bűnöző

típusa. Utóbbi sajátosságai azonban többé-kevésbé megegyeztek a szakirodalomban korábban leírtakkal: indulati labilitás, periodikusan megjelenő nyugtalanság, vándorlási hajlam, túlzott szociabilitás, vallásosság, félelem, pánik és az ún. szociálabnormis hajlam. E tulajdonságokat Szondi elgondolása szerint a meglepni akarás köti össze, amely robbanásszerűen, paroxizmális módon szokott fellépni. E robbanásszerűség az, ami megvilágítja az ösztönalkat kapcsolatát az epilepsziával. Az epileptoid karakterű indulati bűnöző felfogása Szondi és Benedek olvasatában sem távolodik el a Lombroso és kortársai által leírtaktól. Az indulati bűnöző ugyanis:

Többnyire jómagaviseletű, szelíd, dolgos, sokszor vallásos ifjú, akit egyszerre, minden látható ok nélkül elragad valami benső kényszer: munkahelyét otthagyja, családi otthonából elszökik s csavarog, kószál az utcán minden értelem és cél nélkül. Sokszor azt sem tudja megmondani, merre jár, vagy hol lakik: tudatködben van. Néha ezzel egyidejűleg más szociálabnormitás is fellép: lopás, szélhámoskodás, esetleg prostitúciós hajlam vagy más szexuálabnormitás. A roham lezajlása után ismét visszatér élete régi medrébe. Az intervallum alamuszi tapadósságát, esetleg keneteljességét és szenteskedését időnkint kisebb paroxizmális cselekedet szakítja meg: hirtelen dühkitörés, toporzékolás, törés-zúzás, gyűlölködő acsarkodás, stb. Némelyeknél ez tekinthető állandó állapotnak s az alázatosság csak átmenetileg lép fel. (Benedek, 1943, 115-116.)

Sajnálatos, hogy Benedek munkája némileg befejezetlen maradt. Az Ösztön és bűnözésben bemutatott gazdag anyag ugyanis kizárólag fiatalok bűnözőkre koncentrál. Nem tudjuk meg, hogyan módosulhatnak a kriminalitás jellemző sajátosságai felnőttkorban, illetve hogy milyen hosszabb távú eredményei lehetnek a sorsanalízisnek a prevenció és az intervenció terepén.

Kétségtelen, hogy a sorsanalízis a korábbi kriminálpszichológiai diskurzushoz képest új szemléletet hoz: a bűnöző ösztön ugyanis a sorsanalízis segítségével megszelídíthető. Ugyanakkor az is világos, hogy Szondi elmélete elődjeihez hasonlóan ösztönös, alkati sajátosságra vezeti vissza a kriminalitást. Bár fontosak a környezeti tényezők, azok mégis másodlagosak maradnak a genetikai örökséggel szemben.

Következtetések

Az eddigiek alapján valószínűnek látszik, hogy az epilepsziás bűnöző elmélete Magyarországon és külföldön is széles körben támogatott volt. Fontos kérdés, hogy miből épült fel az epilepszia e korai reprezentációja, mennyiben kapcsolódott ez az epilepsziások valódi tünettanához. Elképzelhető, hogy csak részben takarta azt, amit ma epilepsziának nevezünk, és amit a betegségről tudunk. Ebben az esetben az itt tárgyalt szerzők tévesen azonosítottak számos tünetet és viselkedésformát epilepsziaként. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy az epilepsziások egy részére valóban jellemzőek voltak az itt felsorakoztatott antiszociális, agresszív vonások, és csupán a gyógyszeres terápiák rohamos fejlődésének tudható be, hogy mára e sajátosságok kiszorultak az epilepszia orvosi reprezentációjából.

Az azonban bizonyos, hogy az epilepszia mai orvosi reprezentációjában nincsenek jelen az itt tárgyalt kriminális elemek. Az is világos továbbá, hogy az epilepszia e kriminálpszichológiai diskurzusa kiváló példája a lélektani gondolkodást oly sokáig meghatározó redukcionista biológiai-alkattani megközelítéseknek. Annak, hogy az erőltetett biologizálás miként némíthatja el a megértő, interpretatív pszichológiai gondolkodást, és hogy mennyire vakká teheti a kutatót arra a szűkebb és tágabb kulturális közegre, amelyben a bűnöző szocializálódik. Az epilepszia kriminálpszichológiai elmélete csak egyike volt a bűnözés sokáig

uralkodó, átfogó biológiai magyarázatainak (lásd például Ranschburg, 1908, 1911, 1914). Hosszú út vezetett ahhoz, hogy a környezeti faktorok először kisebb, majd nagyobb mértékű beemelésével a bűnözőt is akképpen kezdjük el látni, ahogyan bármely élő embert a modern pszichológiában: komplex bio-pszicho-szociális lényként.

Figyelemre méltó, hogy Magyarországon oly sokáig hatott az epilepsziás bűnöző elképzelése. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Szondi sorsanalízisében már jóval nagyobb teret kaptak a környezeti tényezők, mint elődeinél. E formájában az epilepsziás bűnöző elmélete kiválóan alkalmas arra, hogy lassan átvezesse az olvasót egy olyan lélektani paradigmába, amelyben a külvilág hatásai, és ezzel összefüggésben a prevenció és a pszichoterápia lehetőségei is fontos szerepet kapnak. Többek között ezért is válhatott az epilepszia a kor kiemelt figyelmet érdemlő rendellenességévé.

A biológiai redukció igénye azonban újra és újra előtér a modern kriminálpszichológiában és azon túl is (lásd például Musumeci, 2013). A pszichológia története már sokszor alátámasztotta ennek az igénynek a jogosságát. A lélektan tudománnyá válásának egyik legfőbb feltétele a természettudományos, biológiai keret alkalmazása volt. A történeti perspektíva azonban azt is lehetővé teszi, hogy egyre pontosabban lássuk a biológiai redukció veszélyeit, torzításait, bukásait. Mára világossá vált, hogy csupán a legritkább esetben tekinthetünk el a környezeti hatásoktól, a környezetével ilyen vagy olyan módon interakcióban lépő ember képétől (lásd például Matthews, 2008). Az epilepsziás bűnöző magyarországi története talán abban is segíti majd az olvasót, hogy élesebb kritikai érzékkel közelítse meg az emberi viselkedés sokszor oly frappáns magyarázatokat kínáló redukcionista biológiai elméleteit.

Irodalom

- Antal, A. & Laczkó, J. (2002). Az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet rövid története. *Börtönügyi Szemle*, 21(4), 95–98.
- Beletsky, V. & Mirsattari, S. M. (2012). Epilepsy, Mental Health Disorder, or Both? *Epilepsy Research and Treatment*, 13. <https://doi.org/10.1155/2012/163731>
- Benedek, I. (1943). *Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és a művelt nagyközönség számára.* Eggenberger.
- Borgos, A. (2013). *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet.* Noran Libro.
- Bronfen, E. (1998). *The Knotted Subject. Hysteria and its Discontents.* Princeton University Press.
- Chang, B. S. & Lowenstein, D. H. (2003). Epilepsy. *New England Journal of Medicine*, 349(13), 1257–1266. <https://doi.org/10.1056/nejmra022308>
- Didi-Huberman, G. (2003): *Invention of Hysteria. Charcot and the Photographic Iconography of the Salpêtrière.* The MIT Press.
- Erős, F. (2011). *Trauma és történelem.* József Kádár Kiadó.
- Ferenczi, S. (1919). A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: Linczényi A. (ed.) *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében.* Válogatás Ferenczi Sándor műveiből. Magvető Kiadó, 1982, 199–225.
- Ferracuti, S. (1996). Cesare Lombroso (1835–1907). *The Journal of Forensic Psychiatry*, 7 (1), 130–149. <https://doi.org/10.1080/09585189608409921>
- Friedlander, W. J. (2001). *The History of Modern Epilepsy: The Beginnings, 1865–1914.* (Contributions in Medical Studies, 45.). Greenwood Press. <https://doi.org/10.1080/09585189608409921>

- Gaitatzis, A., Trimble, M. R., Sander, J. W. (2004). The Psychiatric Comorbidity of Epilepsy. *Acta Neurologica Scandinavica*, 110(4), 207–220. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0404.2004.00324.x>
- Granieri, E. & Fazio, P. (2012). The Lombrosian prejudice in medicine. The case of Epilepsy. Epileptic psychosis. Epilepsy and aggressiveness. *History of Neurology*, 33(1), 173-192. <http://dx.doi.org/10.1007/s10072-011-0568-6>
- Hippokratész (i. e. 400 k.). Hippokratész könyve a levegőről, a vizekről és a vidékekről; Az időjárásról; A szent betegségekről; A kórjóslatokról. Ford. Sattler Jenő. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 33, 1964, 9–93.
- Jendrassik, E. (1911). *Az epilepsia gyógyításáról*. Franklin.
- Jones, J. E., Hermann, B. P., Barry, J. J., Gilliam, F., Kanner, A. M., Meador, K. J. (2005). The Clinical Assessment of Axis I Psychiatric Morbidity in Chronic Epilepsy: A Multicenter Investigation. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neuroscience*, 17(2), 172–79. <https://doi.org/10.1176/jnp.17.2.172>
- Knepper, P. & Ystehede, P. J. (eds.) (2013). *The Cesare Lombroso Handbook*. Routledge.
- Kolos T. (1967). *A fiatalkori kriminalitás és a dadogás néhány összefüggése. Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottságának Pszichológiai tanulmányok című 1967. évi X. kötetéből*. Akadémiai Kiadó, 707–710.
- Kraepelin, E. (1919). *Dementia praecox and paraphrenia*. Chicago Medical Book Co.
- Krafft-Ebing, R. von (1886). *Psychopathia Sexualis. Különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre/törvényszéki orvosi tanulmány orvosok és jogászok számára*. Kostyál Jenő Kiadása, 1908.
- Lombroso, C. (1872). *Lángész és örültség*. Lazi, 1998.
- Lombroso, C. (1889). *Criminal Man*. 4. kiadás. Duke University Press. 2006.

- Lombroso, C. (2006). *Criminal Man*. (eds.). Mary Gibson - Nicole Hahn Rafter. 1-5. kiadás.
Duke University Press.
- Mansoor, S., Kahn, S. Y., Kahn, S., Kakar, N., Saadat, S. (2018). A Brief History of Epilepsy.
SAS Journal of Medicine, 4(11), 186-188.
- Matthews, G. (2008). Reinforcement Sensitivity Theory: A critique from cognitive science. In:
P. J. Corr (ed.), *The reinforcement sensitivity theory of personality*. Cambridge
University Press, 482–507.
- Mitchell, J. (1984). Femininity, Narrative, Psychoanalysis. In: Mitchell, J. (ed.), *Women: The
Longest Revolution. Essays on Feminism, Literature and Psychoanalysis*. Virago, 287–
294.
- Mitchell, J. (2000): *Mad Man and Medusas. Reclaiming Hysteria*. New York: Basic Books.
- Monaco, F. & Mula, M. (2011). Cesare Lombroso and epilepsy 100 years later: An unabridged
report of his original transactions. *Epilepsia*, 52(4), 679–688.
<https://doi.org/10.1111/j.1528-1167.2010.02959.x>
- Moravcsik E. (1897). *Gyakorlati elmekörtan*. Franklin.
- Musumeci, E. (2013). New natural born killers? The legacy of Lombroso in neuroscience and
law. In: Knepper, P. – Ystehede, P. J. (eds.), *The Cesare Lombroso Handbook* (131–
146). Routledge.
- Nelson, J. M. (2009). *Psychology, Religion, and Spirituality*. Springer.
- Németh Ö. (1908). *Adatok a tanúvallomások pszichológiájához*. Franklin.
- Németh Ö. (1909). *Az epilepsiások bűncselekményeiről*. Pesti Lloyd-társulat Kny.
- Persinger, M. A., Saroka, K. S., Koren, S. A., St-Pierre, L. S. (2010). The Electromagnetic
Induction of Mystical and Altered States Within the Laboratory. *Journal of
Consciousness Exploration & Research*, 1(7), 808–830.

- Ranschburg P. (1908). *A gyermeki elme ép és rendellenes működése, egészségtana és védelme. Pedagógusok, orvosok, jogászok és a művelt közönség számára.* Athenaeum.
- Ranschburg P. (1911). *A patológiás alkatúak züllöttsége, a gyermekkori züllöttség psychopathiája és társadalmi higiéniája.* Magyar elmeorvosi Érték. Évkönyve.
- Ranschburg P. (1914). *A fiatalkori züllöttség lélektanának, kórtanának és gyógypedagógiájának alapjai.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- Sarbó A. (1904). *Az epilepsia tanának jelen állása: előadatott a Budapesti Kir. Orvosegyesület 1904. márczius 26-diki ülésén.* Pesti Lloyd-társulat Kny.
- Schaffer K. (1904). *Az epilepsia és a beszámíthatóság.* Budapest: Athenaeum.
- Schaffer K. (1905). *Az indulatok (affectusok) törvényszéki-elmekórtani jelentősége.* Petőfi.
- Schmidt, D. & Shorvon, S. (2016). *The End of Epilepsy? A History of the Modern Era of Epilepsy Research 1860-2010.* Oxford University Press.
- Stróbl V. (1911). *Az epilepsiások és elmeegógyintézetek.* In: Országos Elmeorvosi Értekezlet, 134–141.
- Szondi L. (1954). *Ember és sors.* Kossuth Könyvkiadó, 1996.
- Szondi L. (1963). *Az emberré válás útja.* Thalassa, 1996, 2(5), 39–60.
- Szondi L. (1968-1973). *Káin a törvényszegő – Mózes a törvényalkotó.* Gondolat Kiadó, 1987.
- Temkin, O. (1945). *The Falling Sickness: A History of Epilepsy from the Greeks to the Beginnings of Modern Neurology.* Johns Hopkins Press.
- Wise, P. (1888). *The Barber Case: The Legal Responsibility of Epileptics.* *American Journal of Insanity*, 45, 360–373.

Az animális magnetizmus pszichológiai relevanciája

Bevezetés

Az animális magnetizmus tudománytörténeti szerepét az elmúlt évtizedekben sokan, sokféle aspektusból vizsgálták. E kutatások eredményeképpen mára világossá vált, hogy az animális magnetizmus a nyugati kultúr- és orvostörténet fontos felvonása volt. Tanai és gyakorlatai inspirációt jelentettek a korai pszichológiai gondolkodók számára is, sőt, a pszichológia és a pszichoterápiák meghatározó előzményeként tarthatók számon (Ellenberger, 1965, 1970; Crabtree, 1993; Gauld, 1995). Az animális magnetizmus kiváló kutatója, Adam Crabtree a következő szavakkal summázza Mesmer tanának kiugró jelentőségét:

Az animális magnetizmus nem hasonlítható azokhoz a különféle orvosi hóbortokhoz, amelyek egy darabig virágoztak, majd kihaltak. Az ilyen divatok nem formálták jelentős mértékben az orvosi vagy pszichológiai elméletet és gyakorlatot. Az animális magnetizmus mélyen hatott az orvostudományra, a pszichológiára és a pszichikai kutatásra (mai nevén parapszichológiára) (...) (Crabtree, 1988, oldalszám nélkül.)

Hasonlóképpen érvel Henri F. Ellenberger, is a Tudattalan felfedezése (The Discovery of the Unconscious) című munkájában:

Továbbra is kérdés, hogy Mesmer a dinamikus pszichiátria előfutára volt-e, vagy a tényleges megalapítója. Az úttörők mindig a korábbiak utódjai, és a következők

előfutárai. Nem kétséges azonban, hogy a modern dinamikus pszichiátria fejlődése Mesmer animális magnetizmusára vezethető vissza, ahogy az sem, hogy az utókor meglehetősen hálátlanul viselkedett vele. (Ellenberger, 1970, 69.)

Nagyrészt Ellenbergernek és Crabtreenek köszönhetjük, hogy ma már igen sokat tudunk arról, hogyan hatott az animális magnetizmus elmélete, és miért tekinthető fundamentális felfedezésnek a pszichoterápiák kialakulása és fejlődése szempontjából. Ugyanakkor Crabtree kiemeli azt is, hogy kiugró orvostudományi és pszichológiatörténeti hatása ellenére érdekes módon meglepően kevés figyelmet kapott. A legtöbb pszichológiatörténész, sőt, időnként még a nyugati ezotéria kutatói sem ismerik igazán Mesmer tanát, nincsenek tisztában az elmélet megbukásának körülményeivel, nem veszik számításba annak egykor megdöbbentő népszerűségét, és nem tudják, hogy mennyire nélkülözhetetlen volt ez az elmélet a módosult tudatállapotok, a tudattalan, a pszichoterápiás kapcsolat és egyáltalán az emberi kapcsolatok tudományos tanulmányozása felé vezető úton.

Mesmer 1766-ban védte meg *Dissertatio physico-medica de planetarum influxu* című orvostudományi disszertációját a Bécsi Egyetemen, amely már tartalmazta az animális magnetizmus elméletének néhány alaptételét. Ebben vezette be az animális gravitáció fogalmát, mely nézete szerint összekötött minden élő szervezetet a csillagokkal, és egyben az egészséges testi működés alapjául is szolgált. Orvosi pályája kezdetén Mesmer a mágnesekkel való gyógyítás praktikáival kezdett kísérletezni. Mivel eredményeit igen meggyőzőnek találta, a későbbiekben átdolgozta az animális gravitáció elméletét. Megtartva az egészség és betegség háttérében álló univerzális erő gondolatát, az animális gravitáció helyett az animális magnetizmus fogalmát vezette be, mivel tapasztalatai szerint a felfedezett erő az ásványi mágnesességhez hasonlóan működött. Ám minél többet kísérletezett, annál kevésbé látta hatékonynak a mágnesek használatát a gyógyításban. Rövidesen arra jutott, hogy „az orvos

maga is egy különleges mágnesként működik, mely képes arra, hogy az univerzumot átható, láthatatlan »magnetikus fluidumot« közvetítse a beteg ember testébe, és így a gyógyuláshoz szükséges magnetikus egyensúlyt helyreállítsa” (Crabtree, 1988, oldalszám nélkül).

Mesmer nézete szerint a fluidum számos fizikai hatásért volt felelős, például a gravitációért, a fényért, az elektromosságért és a mágnesességért is. Egyfajta harmonikus rendet teremtett az univerzumban, és áthatotta az emberi testet is, különösképpen pedig az idegeket. Egészséges állapotnak véleménye szerint az tekinthető, ha a test minden része harmonikusan működik, és az idegekben áramló fluidum zavartalanul tud mozogni. Ezzel szemben a betegség a fluidum mozgásának akadályoztatását jelenti (Baier, 2015). Az idő előrehaladtával Mesmer teljesen felhagyott a mágnesek használatával, és helyettük új animális magnetikus technikákat fejlesztett ki. Ilyenek voltak például a magnetikus mozdulatok (passék), amelyeket azzal a céllal alkalmazott, hogy a magnetikus fluidumot közvetlenül a páciens beteg testrészébe irányítsa (Crabtree, 1988). Ez sok esetben úgynevezett krízishez vezetett, amely visszaállította a fluidum harmonikus áramlását (Baier, 2015; Buranelli, 1975).

Mesmer az 1770-es években kezdte el népszerűsíteni elméletét; Németország délnyugati részén és Brémában különösen nagy érdeklődésnek örvendett módszere ebben a kezdeti időszakban (Baier, 2015). Ausztriában is nagy hírnevet szerzett, ám szép számmal érték kritikák is. Bár szerette volna elfogadtatni elméletét orvosi körökben is, ez nem járt sikerrel, így 1778-ban Párizsba költözött abban a reményben, hogy tanai ott pozitívabb fogadtatásra találnak. Számításai nem váltak be; 1784-ben a francia Tudományos Akadémia és az Orvosi Kar, majd később az Orvostudomány Királyi Társasága is megalapozatlannak és érvénytelennek nyilvánította Mesmer elméletét (Crabtree, 1988, 1993).

1790 után Mesmer hírneve elhalványult, ám elmélete, a mesmerizmusként is emlegetett animális magnetizmus továbbra is érdeklődésnek örvendett. Ez nagyrészt egyik követőjének, Puységur márkinak volt köszönhető. Puységur felfedezte, hogy egyes páciensek magnetizált

állapotukban különleges, álomszerű állapotba kerülnek, amelyben nagyon szuggesztibilisek, és mindent valóságként fogadnak el, amit a magnetizőr sugall. Mi több, sokan ebben az állapotban képesek diagnosztizálni, hogy saját maguk vagy mások milyen betegségekben szenvednek, sőt még a megfelelő gyógyszert is meg tudják nevezni. Noha éberem nem emlékeztek a páciensek a magnetizmusban tapasztaltakra, ha újra magnetizálták őket, akkor ebben az állapotban fel tudták idézni korábbi emlékeiket. Ebből Puységur arra következtetett, hogy a magnetikus álom (vagy más szóval a magnetikus szomnambulizmus) és az éber állapot két különböző tudati állapotot jelöl. A psziché e megosztottságának gondolata 100 évvel később Pierre Janet (1859–1947), Jean-Martin Charcot (1825–1893) és végül Sigmund Freud felfedezéseiben köszönt vissza.

Crabtree elemzése szerint Puységur munkája óriási hatást gyakorolt az animális magnetizmus képviselőire. Míg Mesmer az animális magnetizmus mechanikusabb felfogása mellett köteleződött el, addig Puységur inkább – akár modernnek is tekinthető – pszichológiai nézőpontot képviselt. Ebben a rapport különösen nagy hangsúlyt kapott, amely Puységur nézete szerint nem csupán a magnetizőrrel való mentális kapcsolatot, hanem egyfajta fizikai összekötöttséget is takart. Tapasztalatai szerint a szomnambulizmus állapotában lévő páciensek képesek voltak a magnetizőr gondolatait olvasni, sőt egyéb tisztánlátó, illetve jövőbelátó képességeik is megjelenhettek. Beszámolói szerint időnként a páciens személyisége annyira megváltozott magnetizált állapotában, hogy egészen más személynek tűnt, mint eredetileg (Crabtree, 2003; Puységur, 1807). Később Faria abbé (1756–1819), Alexandre Bertrand (1795–1831) és James Braid (1795–1860) vitte tovább Puységur gondolatait. Braid volt az, aki az animális magnetizmus helyett a hipnotizmus terminust kezdte el alkalmazni, mégpedig azzal a céllal, hogy végleg leszámoljon a magnetizőr és a páciense között áramló magnetikus fluidum feltételezésével. Braid a hipnotizmust pszicho-fiziológiai állapotnak tekintette, amelynek létrehozásához nem feltétlenül szükséges egy külső ágens, tehát önmagában, hipnotizőr nélkül

is kialakulhat. A szuggesztió erejét hangsúlyozta mind az állapot létrehozásában, mind pedig az azzal összefüggő csodás gyógyulások hátterében.

Az 1860-as évekre az orvos Ambroise Liébeault (1823–1904) nagy sikerrel alkalmazta a hipnotizmus módszerét páciensei körében. A nancyi orvosprofesszorra, Hyppolite Bernheimre (1840–1919) különösen nagy hatást gyakoroltak eredményei, később együtt alapították meg a hipnózis nancyi iskoláját (az 1880-as évektől kezdve a hipnotizmus és a hipnózis szavakat azonos értelemben kezdték el használni). Mindeközben a párizsi Salpêtrière kórházban szerzett tapasztalatokat a hipnózis módszerével Jean-Martin Charcot is, aki Liébeault és Bernheim szuggesztió-központú elméletéhez képest a hipnózis fizikalistább felfogását képviselte. Pierre Janet, Alfred Binet (1857–1911) és Eugène Azam (1822–1899) munkáiban szintén fontos elem volt a hipnózis és ezzel összefüggésben a megosztott tudat elképzelése (Crabtree, 1988, 2003, 2012). Köztudott, hogy Freud korai elméleteit is nagyban inspirálták az előbbi felfedezések (például Erős, 2005; Sulloway, 1986).

Az animális magnetizmus az orvoslásban is élő hagyomány maradt. Nemcsak mint gyógyító eljárást, hanem mint kedvelt fájdalomcsillapító eszközt is gyakorta alkalmazták. Még nagyobb hatást gyakorolt az animális magnetizmus a spiritizmusra és más ezoterikus irányokra; a spiritizmus esetében az animális magnetizmus egyfajta előzményként is jelen volt, elsősorban azért, mert a magnetikus szomnambulizmus talaján számos spirituális tapasztalatra is szert tettek az érintettek. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy az animális magnetizmus gyakorlata a különböző pszichoterápiás irányzatoknál jóval korábban irányította a gyógyító kapcsolat, a rapport minőségére a figyelmet. Az animális magnetizmus keretében került sor először arra is, hogy tematizálják a páciens és a magnetizőr kapcsolódásának, vonzásainak és taszításainak kérdését.

Az animális magnetizmus – mint oly sok más úttörő felfedezés – Magyarországra is igen hamar eljutott, és itt is hamarosan népszerű gyógyító eljárássá vált. A magyar animális

magnetizmus története, tudományos, pszichológiai kapcsolódásai és hatásai, és az ezekkel összefüggő demarkációs törekvések azonban egyelőre csak kis részben ismertek. E tanulmány célja, hogy átfogó képet nyújtson mindezekről, és beavassa az olvasót az animális magnetizmus kevéssé ismert magyarországi történetébe.

Az animális magnetizmus kezdetei Magyarországon

Mesmer és az animális magnetizmus híre elsősorban német és francia közvetítéssel jutott el Magyarországra (Tarjányi, 2002). Az első – egyébként meglehetősen kritikus – feljegyzés Mesmerről Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) Az emberi élet meghosszabbításának mesterségéről szóló könyvének magyar nyelvű fordításában található (Hufeland, 1799). Ezt 1799-ban adták ki, a fordító pedig Kováts Mihály (1762–1851) volt, az első magyar kémiakönyv szerzője. Szintén Kováts Mihály fordította magyarra a német filozófus és orvos, Adam Karl August Eschenmayer (1768–1851) animális magnetizmusról szóló híres művét (1818), amely az első magyar nyelven megjelenő átfogó munka volt a mesmerizmusról. Érdekes módon saját írását is csatolta a fordításhoz, amely a Mesmer által kidolgozott animális magnetizmus szisztematikus cáfolatáról szólt. Az animális magnetizmust veszélyes boszorkányságnak tekintette, véleménye szerint istentagadásban gyökerezett:

Végre az állati mágneseesség tudománya Istentagadásból, minden névvel nevezhető vallás tagadásból, Krisztus tagadásból, lélek tagadásból, anyagosságból (materialismusból) származván, épülvén, és most kegyetlenkedvén; a' mint megmutatám; intek minden hazafiakat! hogy vígyázzanak! ne hogy kísirtetbe jussanak!

pedig a' miért kell minden jó Keresztyénnek minden nap imádkozni az Úri imádságban.
(Kováts, 1818, 254.)

Kováts vehemens kritikájának legfőbb oka a mesmerizmus növekvő népszerűsége volt Pesten; beszámolója szerint 1818-ra az animális magnetizmus éppen olyan elterjedt volt Pesten, mint Berlinben vagy Párizsban, noha addig egyetlen magyar nyelvű munka sem jelent meg a témáról. Példaként említette az orvos Bene Ferenc (1775–1858) gyakorlatát, aki abban az időben népszerű magnetizőr volt Pesten, és magától az animális magnetizmus híres berlini képviselőjétől, Karl Christian Wolfarttól tanulta a technikát. Eschenmayer könyvének lefordításával és saját kritikáinak közzétételével Kováts felvilágosítani kívánta a magyar nyelvű közönséget az animális magnetizmus szemfényvesztő gyakorlatáról.

Erőfeszítései nem igazán jártak sikerrel, az animális magnetizmus továbbra is népszerű maradt Magyarországon. A 19. század első évtizedeiben kevesen fogalmaztak meg olyan vehemens kritikát, mint Kováts; egyre nőtt a mesmerizmus támogatóinak száma, időnként még a legelismertebb orvosok is pártfogásukba vették a magnetikus technikákat. Lelkes beszámolók támasztották alá az új gyógy mód hatékonyságát, és nemzetközileg elismert magyar képviselők járultak hozzá a mesmerizmus európai fejlődéséhez. Sőt, az animális magnetizmus alapvető irányelvei hamarosan népi gyógyító eljárásokkal és spiritiszta gyakorlatokkal kezdtek el keveredni, hasonlóan ahhoz, ahogyan az Európa más országaiban történt.

Animális magnetizmus az orvostudományon innen és túl

Az animális magnetizmus legkorábbi képviselői között igen sok orvos volt Magyarországon, hasonlóan Európa más országaival. Az magnetizmus módszerét különösen hatékony

gyógymódnak tekintették a pszichológiai és neurológiai alapú megbetegedések esetében. Közülük az egyik legnagyobb hatással Lenhossék Mihály Ignác (1773–1840) bírt. Lenhossék tiszteletre méltó orvosdoktor volt, egyetemi tanár, Magyarország főorvosa és helytartósági tanácsos. Kiemelkedő alakja volt a kortárs orvostudománynak, sok más érdeme mellett alapvető szerepet játszott a himlőoltás bevezetésében is Magyarországon. Fia, József (1818–1888) és unokája, Mihály (1863–1937) szintén kitűnő orvosok voltak; dédunokája, az orvos és biokémikus Szent-Györgyi Albert (1893–1986) kutatásait 1937-ben Nobel-díjjal jutalmazták.

1817-ben Lenhossék Mihály Ignác egy bevezető tanulmányt közölt az animális magnetizmusról magyar nyelven. Ez arról tanúskodik, hogy igazoltnak látta az animális magnetikus hatások létezését. Tanulmányának célja a mesmerizmus történetének felvázolása volt, emellett pedig a szomnambulizmus jelenségeinek bemutatása. Úgy tűnik, hogy az animális magnetizmust nem elsősorban a klasszikus mesmerizmussal, hanem inkább a Puységur által leírt szomnambulizmussal azonosította.

Lenhossék maga is gyakorló magnetizőr volt. Tanulmányában a sikeres magnetikus kúrákhoz elengedhetetlen külső és belső feltételeket is számba vette, különösen hangsúlyozva a magnetizőr szükséges fizikai és mentális sajátosságait. Eszerint mély és igaz hit, és tiszta, elkötelezett szív nélkül a magnetizőr tevékenysége hatástalan marad (Lenhossék, 1817, 39). Lenhossék útmutatót is kínált az animális magnetizmus gyakorlatához: az egyszerű magnetikus állapotok létrehozásához elegendőek lehetnek a magnetizőr mozdulatai (úgynevezett magnetikus passék), lehelete, tekintete vagy egyszerűen csak a pszichológiai ereje. A komplex magnetikus állapotok létrehozásához azonban Lenhossék tapasztalatai szerint mágnesekre volt szükség. Hangsúlyozta, hogy a pácienssel való harmonikus kapcsolat, vagyis a pozitív rapport kiépítése alapvető fontosságú a magnetizőri gyakorlatban.

A szomnambul állapotok rendszerezése során Lenhossék Eschenmayer leírását követte: eszerint a szomnambulizmus első szintje a szomnambulista belső fizikai állapotának

észleletéből áll. A második szinten a szomnambul clairvoyant, tisztánlátó képességekre tesz szert, míg a harmadik szinten mindez fokozottabb formában kezd el működni, ami a Sympathia magnetica állapothoz vezet. A negyedik szinten még erősebben hatnak ezek a folyamatok, mindez az úgynevezett Divinatio magnetica állapotában és fokozott fantáziaműködésben ölt testet. Végül, az ötödik szinten a különböző szomnambulánsok távolbalátó és egyéb képességei össze tudnak kapcsolódni egymással. A magnetizmus e hatásait Lenhossék álláspontja szerint valamiféle „mérhetetlen életszer” hozza létre, amit biotikonnak nevezett (Lenhossék, 1817).

Az animális magnetizmus orvostudományi alkalmazásáról Lenhossék meglehetősen visszafogottan nyilatkozott. Úgy tűnik, hogy meg volt győződve az animális magnetizmus hosszú távú, pozitív hatásáról a pszichológiai eredetű problémák esetében, mint például a hisztéria, melankólia vagy hipochondria. Mindazonáltal tudatában volt annak, hogy az animális magnetizmus önmagában nem hatékony gyógymód az organikus eredetű zavarok esetében. Ennek ellenére elkötelezett követője volt az animális magnetikus kúrának, és mint a kortárs tudomány kiváló és hatalommal bíró képviselője, minden bizonnyal sokakra hatással volt. Szapáry Ferenc gróf például, aki később a magyar animális magnetizmus legjelentősebb képviselője lett (lásd alább), egyike volt a tanítványainak.

A magnetizmus növekvő népszerűségével összefüggésben természetesen a kritikusok is megszólaltak. Egyikük az orvos és sebészdoktor Schöpf-Merei Ágost (1804–1858) volt. Érvelésében hangsúlyozta, hogy az animális magnetizmus elmélete megbukott, a magnetizálás során előálló hatások pedig valójában pszichológiai okoknál fogva jönnek létre, amelyek a magnetizőr és a páciens szoros kapcsolatában gyökereznek (Schoepf, 1935). Esetében a pszichológiai magyarázat az elmélet teljes elvetéséhez vezetett. Kölcsey Ferenc (1790–1838) – aki sokoldalú gondolkodóként e kérdés felé is érdeklődéssel fordult – szintén óvatosságra intett az animális magnetizmus alkalmazása során, noha korántsem volt oly vehemens kritikájában, mint Schöpf-Merei (Kölcsey, 1828). Mások – mint például az orvosdoktor Simonyi Imre

(1819–1864) – szimpatizáltak az animális magnetizmus elméletével és gyakorlatával, de óva intettek a gyakori visszaélésektől (Simonyi, 1846).

A kritikák ellenére az animális magnetizmus népszerűsége még sokáig fennmaradt. Csanády István (1814–1876) például, az animális magnetizmus harcos képviselője, átfogó orvostudományi jelentőségére kívánta felhívni a figyelmet. Csanády földbirtokos volt, számottevő mezőgazdasági ismeretekkel, ügyvéd és autodidakta orvos. Az 1848-as szabadságharc idején aktív szerepet játszott, ennek eredményeképpen a forradalom leverése után letartóztatták, és néhány évet a josefstadi börtönben töltött. Ebben az időszakban Csanády megtanult angolul, és kiképezte magát az orvostudomány és a mesmerizmus területén. Börtönévei után egy évig Londonban élt, ahol tovább csiszolta tudását az animális magnetizmus terén. Később Debrecenben telepedett le, itt magnetizőri és orvosi magánpraxist nyitott, amely nagy sikerrel működött. Lipcsében jelent meg átfogó munkája az animális magnetizmusról (Csanády, 1860). Sem itt, sem pedig Budapesten nem szerezte meg végül orvosi végzettségét, noha gyakorló orvosként működött. 1876-ban, olaszországi útjáról hazatérvén, öngyilkosságot követett el (Szentgyörgyvölgyi, 2011).

Orvosi filozófia és mesmerizmus című munkájában Csanády részletesen kifejtette az animális magnetizmus fizikai, biológiai háttéréről alkotott nézeteit. Fő célja az volt, hogy eloszlassa a mesmerizmussal kapcsolatos előítéleteket és félreértéseket. Ennek érdekében – Mesmer klasszikus elméletének megfelelően – naturalista, atomi és molekuláris keretbe helyezve kísérelte meg magyarázni az animális magnetizmus által előidézett gyógyulási folyamatot. Eredményeit a következőképpen foglalta össze:

1. E munka első eredménye annak elismerése, hogy a természetben őserők léteznek.
2. Az érzékelés és a kapcsolódó mentális képességek eddig misztikus elméletének tisztázása.
3. A belső emberi élet ezekből következő megfelelő elmélete és a pszichológia és a

filozófia valódi megalapozása. 4. Mindezek eredményeképpen a nevelés és az emberi jogok átfogó jobbítása. 5. Az emberi szervezet hatóerőinek pontosabb megértése. 6. Az életprincípiumok, mint az egészség, a betegség, a halál, a gyógyulás és a gyógyítás lényegi ismerete, röviden az orvostudomány valódi alapjainak lényegi ismerete. Végül, a mesmerikus gyógyítás mint az isteni gondviselés egyik legnagyobb áldásának valódi igazolása. (Csanády, 1860, 441–442.)

Látható, hogy Csanádynál az animális magnetizmus elmélete rendkívül komplex keretet kapott; nem csupán a pszichológia, a filozófia és az orvostudomány megreformálásához vezetett el, hanem pedagógiai és jogi következményekkel is bírt. Csanády elméletei jelentős hatást gyakorolhattak Oroszhegyi Jósára (1822–1870) is, az ód elméletének egyik legkorábbi képviselőjére Magyarországon. Oroszhegyi szintén a josefstadi börtönben ült az 1848-as forradalom után, fogsága során találkozott Csanádyval és ismerkedett meg a magnetikus erők elméletével. Érdekes módon Mesmer egy közeli barátja, Komáromy György is a josefstadi börtönben volt ezekben az években, és hamar barátságot kötött Oroszhegyivel.

Az orvos és nőgyógyász Oroszhegyi 1858-ban közölt egy igen lelkes munkát Az ód és az életdelejség közéleti értékéről. Ebben, az idegi eredetű betegségek gyógymódjának alternatív modelljét kínálva, Karl Reichenbach (1922) nézeteit kombinálta saját felfedezéseivel. Könyvében az ódelmélet és az animális magnetizmus területén szerzett sokrétű tapasztalatairól számolt be; igen pontosan leírta azokat a gyógyító mozdulatokat (passékat), amelyeket neurológiai tünetektől szenvedő pácienseinél alkalmazott, valamint, mindezzel összefüggésben, beszámolt a női szervezet általános működéséről is. Szintetizáló munkájában orvosi megfigyeléseit vallásos magyarázatokkal is kiegészítette: az univerzum „világerejeként”, isteni erőként azonosította az ódot, amely áthatja a világot. E tekintetben az animális magnetizmus azon örököseihez tartozott, akik a mesmerizmus természettudományos

intenciói ellenére vallásos keretbe helyezték tanukat. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez utóbbi egyáltalán nem volt ritka, sőt különösen nagy erővel jelentkezett az animális magnetizmus spiritiszta elméleteiben.

Feltételezhető, hogy a mesmerizmus előbbiekben említett képviselői hatást gyakoroltak az animális magnetizmus gyakorlatának alakulására Magyarországon. A hatás pontos mibenlétét azonban nehéz azonosítani. Valószínűnek látszik, hogy mint kiváló orvos, Lenhossék számottevő befolyással bírt az akadémikus orvoslás területén, de szinte semmit sem tudunk arról, hogy kik voltak a követői vagy a tanítványai. Csanády szintén jól ismert képviselője volt a mesmerizmusnak, bár német nyelvű könyvére nem igazán reflektáltak az animális magnetizmus magyar képviselői. Oroszhegyi hatását ugyancsak nehéz felmérni. Annyit azonban bizonyosan meg lehet állapítani, hogy az idézett szerzők legalábbis bevezették az animális magnetizmus elméleteit az olvasó közönségnek. Azt már jóval nehezebb lenne megállapítani, hogy írásaik mennyiben befolyásolták a tudós vagy népi magnetizőrök mindennapi tevékenységét. Valójában Szapáry Ferenc volt az, akinek az animális magnetizmus elméletéről és gyakorlatáról alkotott gondolatai igazolhatóan nagy hatást gyakoroltak.

A „mágnesező gróf”, Szapáry Ferenc és követői

A jól ismert nemesi család sarja, Szapáry Ferenc gróf (1804–1875) animális magnetizmussal kapcsolatos kísérleteit Abonyban, a családi birtokhoz tartozó kisvárosban végezte. Tóth Béla anekdotagyűjteménye szerint ebben az időszakban leginkább a paraszttal végzett kísérleteket. Később kollégájával, az orvos Kochhal magnetikus kórházat nyitott Drezdában. Németországi sikerei és jó hírneve ellenére azonban hamarosan el kellett hagynia Drezdát, mivel heves vitába keveredett néhány ottani orvossal. Visszatért Magyarországra, és az 1840-

es években Budapesten folytatta magnetikus praxisát, nagy sikerrel. Sógorának házában egy magánklinikát nyitott Budapest szívében. Tóth Béla beszámolója szerint – aki egyébként a legaltruistább és legőszintébb, noha egy kissé zavaros fejű emberként írta le Szapáryt – a magyar magnetizőr anyagi ellenszolgáltatást nem várva kezelte pácienseit. Ebben az időben Lenhosséktól vett néhány órát, bár nem ő volt az egyetlen mestere: korábban a mesmerizmus alapjait Mesmer közeli barátjától, a fent említett Komáromy Györgytől sajátította el (Tóth, 1899).

Szapáry az animális magnetizmus őszintén elhivatott, nagy hatású képviselője volt, sőt, újító elméleteket szeretett volna bevezetni az animális magnetizmus gyakorlatába. Egyik legkorábbi munkájában Therese von B-y kisasszony, egy fiatal vásárhelyi szomnambuláns esetét mutatta be (Szapáry, 1840), amelyet később újraértékelte, és kiegészített újabb megfigyeléseivel. Utóbbiakra egy másik szomnambuláns páciens, Auguste Kachler tanulmányozásával tett szert. Ez az eset a magnetizmus új felfogásához vezetett Szapárynál, eszerint – Mesmer állításaival ellentétben – nem szükséges különleges tehetség ahhoz, hogy valaki magnetizőrre váljon, bárki képes magnetizálni. Ezek után Szapáry összegyűjtötte a magnetikus gyógyítás minden alapelvét és módszerét, és számos kötetben publikálta azokat azzal a céllal, hogy az animális magnetizmus praktikáit a laikus közönség számára is hozzáférhetővé tegye (Szapáry, 1845a, 1845b).

1848-ban Párizsba költözött, ahol szép sikereket ért el magnetikus kúráival. A humorista, szerkesztő és orvos, Ágai Adolf (1836–1916) egyenesen a magyar Hansenként aposztrofálta Szapáryt, és a következőképpen ecsetelte párizsi sikereit:

A gróf úrnak fényes megjelenése, rangja, függetlenségét biztosító vagyona, őszinte hite a magnetizmusban, mely a rajongásig fokozódott benne: mind oly előzmények és tulajdonságok, melyek Szapáry sikerét előkészítették és megszerezték, de nem

biztosíthatták. Tizenkét évig volt ott egy huzomban, beszélt számos »conférence«-ben, fenntartott egy magnetopathikus klinikumot s írta rakásra delejes hittanát s a delejes gyógy mód vezérkönyveit. (Ágai, 1906, 244.)

Ebben az időben a párizsi magaskultúra számos képviselője Szapáry belső köréhez tartozott, mint például Pierre Jean de Béranger (1780–1857), Alexandre Dumas (1802–1870), Isaac Pereire (1806–1880), Prosper Mérimée (1803–1870) és Jules Janin (1804–1874). Még Verne Gyula (1828–1905) is ellátogatott egy párizsi előadására (Tóth, 1899). Mi több, Szentgyörgyvölgyi Gábor beszámolója szerint Verne Sándor Mátyásában Antekirtt doktor személyét is maga Szapáry inspirálta (Szentgyörgyvölgyi, 2011).

Ettől az időszaktól kezdve az animális magnetizmus elméletét a spiritizmus legújabb felfedezéseivel vegyítve kezelte Szapáry (Szapáry, 1850, 1854a, 1854b, 1854c). Az animális magnetizmus azon képviselőihez csatlakozott tehát, akik az animális magnetizmus jelenségeiben a spiritizma tanok igazolását vélték felfedezni. 1850-ben tért vissza Budapestre, később Abonyban telepedett le. Itt élt 1875-ben bekövetkező haláláig. Utolsó éveiben főként elméleti problémák kötötték le a figyelmét (Reiner, 1891; Tarjányi, 2002; Tóth, 1899), és kifejezetten került a nyilvánosságot.

Szapáry hatása markánsnak bizonyult Magyarországon és külföldön egyaránt. Valószínűnek látszik, hogy Mailáth János gróf (1786–1855), az animális magnetizmus egy másik lelkes híve, tanítványa volt (Kolos, 1938). Mailáth Egerben született, jogot tanult, de gyenge egészsége és rossz látása miatt csak tíz évig tudott szakmájában dolgozni. Magasan képzett gondolkodó volt, aki a történelem, az irodalom és a mesmerizmus területén egyaránt jártas volt. Az 1848-as forradalom előtt elhagyta Magyarországot; 1852-ben, Regensburgban jelentette meg Az animális magnetizmus mint gyógyító erő című munkáját. Élete végére súlyos

anyagi problémákkal kellett szembenéznie; 1855-ben lányával együtt öngyilkosságot követtek el (Szentgyörgyvölgyi, 2011).

1852-es munkáját a magnetizmus „rég” és „új” iskolájának megkülönböztetésével vezette be (vö. Kluge, 1811). Számba véve a két iskola eltéréseit, különösen hangsúlyozta a magnetizőr kívánatos belső tulajdonságaira és módszereire vonatkozó új nézeteket. Ezek szerint mindenki képes magnetizálni, mégpedig a következő feltételek mellett: akarnia kell magnetizálni, ismernie kell a módszert és egészségesebbnek kell lennie, mint a magnetizált személy. Érdekes módon az új iskola első képviselőjeként határozta meg magát, noha ezirányú álláspontját Szapáry már jóval korábban nyilvánossá tette (Szapáry, 1845a). Mailáth elsődleges célja – Szapáryhoz hasonlóan – az volt, hogy gyakorlati kézikönyvet nyújtson, amelyben részletesen tárgyalta a különböző gyógyító mozdulatok mikéntjét, a rohamokat és a kapcsolódó neurológiai problémákat. A szomnambulizmus sajátosságainak elemzése során felhívta az olvasó figyelmét azokra a veszélyekre is, amelyek a szomnambuláns páciensek különleges képességeinek túlhangsúlyozásából fakadhatnak: „A magnetizmus célja nem az, hogy jövendőmondókat neveljünk ki, hanem hogy gyógyítsunk.” (Mailath, 1852, 29.)

Könyvében kilencéves animális magnetizőri tapasztalatáról számolt be, leginkább a sikeres kúrák leírására koncentrálva. Több mint harminc gyógyító mozdulatot mutatott be részletesen; ezeket csak abban az esetben alkalmazta, ha biztos lehetett abban, hogy idegi, pszichológiai diszfunkciók álltak a háttérben. Nézete szerint ugyanis az animális magnetizmus technikája nem működik organikus megbetegedések esetében.

Szapáry további, legnagyobb hatású tanítványa az orvos Gárdos János (1813–1893) volt. Talán kijelenthető, hogy Gárdos volt ez első, aki közvetlenül hatott a magyar pszichológia fejlődésére, mégpedig több ponton is. Gárdos eleinte Szapáry budapesti magánklinikáján asszisztensként tevékenykedett; eredeti végzettségét tekintve szülészorvos volt, disszertációját pedig a szürkehályog operációjáról írta 1840-ben (Gárdos, 1840). Később kezdett el az animális

magnetizmussal foglalkozni, és mint magnetizőr óriási népszerűsége tett szert Magyarországon. Ő volt az, aki a magyarországi spiritizmus egyik alapítójaként számon tartott Vay Adelma bárónét bevezette a spiritizmus világába; az 1860-as években, mikor Adelma súlyos migrénektől szenvedett, Gárdos azt a gyógymódot javasolta neki, hogy fejlessze ki médiumisztikus, szomnambul képességeit. Álláspontja szerint csak így javulhatott állapota. Adelma szót fogadott, médiummá vált, a tünetei pedig eltűntek (Grünhut, 1932).

A Vay Adelma esetében alkalmazott kúra nem volt egyedi eset Gárdos praxisában. Hasonló módon járt el a népszerű magyar jövőbelátó, Jelenekné esetében is. A pszichoanalitikus Ferenczi Sándor volt az, aki feljegyezte, hogyan változtatta meg Gárdos végérvényesen Jelenekné életét:

Házassága első évében hónapokon át beteg volt, félrebeszélte; az orvosok azt hitték, tífuszos, »de csak alvajárásról volt szó«. Amikor bajában visszaesés állt be, a város legidősebb delejezőjéhez, egy bizonyos Dr. Gárdoshoz vitték, aki megdelejezte őt.

Ön szomnambuláns, mondta neki a Dr., amikor felébredt magnetikus álmából (régebben az asszony nem ismerte ezt a szót; szegény szülők gyermeke volt, és semmit se tanult). Majd a Dr. így folytatta: »Ha egészséges akar maradni, jövendőlnie kell azoknak, akik felkeresik Önt, s ennek érdekében el kell altatnia magát a férjével. Ha ezt nem teszi, meg fog halni.« Kezdetben amikor jöttek hozzá az emberek, erős félelem lett rajta úrrá, de aztán lassanként hozzászokott. (Ferenczi levele Freudnak, 1909. 11. 20. (Brabant és mtsai, 2000, 186-187.)

Gárdos kúrájának köszönhetően Jelenekné jól ismert médiummá vált Budapesten (lásd Fényes, 1912).

Sajnálatos, hogy híres kúrái és nagy népszerűsége ellenére Gárdos nem közölt semmilyen összefoglaló munkát magnetikus gyakorlatáról. Csupán két tanulmány jelent meg magyar nyelven: 1847-ben a magnetizmus meglehetősen bonyolult neurológiai magyarázatára vállalkozott, azzal a céllal, hogy meggyőzze kollégáit a magnetikus erők biológiai alapjairól (Gárdos, 1847). 1854-ben úgynevezett „pontozásos” technikájának néhány kevésbé ismert aspektusát mutatta be. Eszerint a test néhány pontjának megnyomása alkalmas egyes betegségek, például a kolera gyógyítására. Ebben a tanulmányban Gárdos a magnetikus jelenségeket az emberi lélek eddig ismeretlen megnyilvánulásaként kezelte. Álláspontja szerint számos magnetizált páciens természetfeletti képességei nem mások, mint

csak symptomák, csak jelek, melyeknél fogva az emberben, ennek szellemi és anyagi öszveköttetésében rejlő tökélyek és hiányok mibenlétét lehet megismerni, -- és arra kínálkoznak, hogy egy tudományos korszak ezeket figyelemmel kísérve úgy használja fel önmagunk nemesítésére, mint a villanyt a régi Jupiternek kezéből kivéve, szellemi és anyagi közlekedésekre távirati gépek által használja a jelenkor. (Gárdos, 1854, 167)

Gárdos szokatlanul nagy hírnevét több kortársa is megörökítette; pletykák keringtek arról, hogy szomnambul páciensei megsúgták neki a nyertes lottószámokat, innen származott jelentős vagyona. A szkeptikus Tóth Béla személyesen ismerte Gárdost, és a következő szavakkal jellemezte őt:

Gárdos doktor (én is ösmertem) egyszerűen azt cselekedte, a mit ma már senki sem csodál: hypnotizált. Természetesen nem oly egyszerűen és hókusz-pókuszok nélkül mint ma, hanem Mesmer módjára: rejtelmes fogásokkal, de sőt a természetfölötti erőkre is hivatkozva. Eljárásának némely ideges bajokban megvolt a maga tagadhatatlan jó

hatása; de arra is tudok példát, hogy valóságos rombolást vitt véghez némelyek, különösen gyöngé nők idegeiben. Tudom annak is példáját, hogy katalépsiába ejtve egy leányt, nem bírta fölébreszteni, és maga is megrémült, mikor látta a görcsös állapot fokozódását. A beteget aztán más, közönséges orvosok ébresztették föl nagy nehezen. Az ilyesmi azonban nem ártott Gárdos hírének; csodákat beszélt róla egész Pest, különösen azt vallották szentnek, hogy betegek már messziről megérik közeledését. Persze bőven volt szó az alvajárákról is, kik a mesternek megsúgják a lutrizámokat. Ebben van is valami; dr. Gárdos János a »szellem tanból« (mint maga nevezte mesterségét) igen nagy vagyonra tett szert, s ez is egy neme a biztos lutrizásnak. Az emberi hiszékenységből gyűlt gazdagság egy részét, közel egy negyed millió forintot, a csoda doktor özvegye úgy tisztította meg az ódiumtól, hogy jótékony célra adta. (Tóth, 1899, 216–217.)

Nem mindenki nyilatkozott olyan szkeptikusan Gárdosról, mint Tóth Béla. 1852-ben például Bajkay Endre, a dunamelléki református egyházkerület világi főjegyzője számolt be Gárdos módszeréről. Fia ugyanis korábban súlyos betegségtől szenvedett, amelyre semmilyen gyógymód nem kínálkozott. Elkeseredésében Bajkay mint utolsó esélyhez, Gárdoshoz fordult, aki beszámolója szerint nemcsak magnetizőr, hanem homeopata is volt. Bajkay fia kritikus állapotba került, ezért Gárdos egy kevésbé megterhelő gyógymódot választott: magnetikus vonásokkal (mozdulatokkal) gyógyította, és magnetizált vizet itatott vele. A pozitív rapport kiépítése szintén alapvető lépés volt a kúra folyamatában. Ha hihetünk Bajkaynak, akkor Gárdos szinte varázslatos hatással volt halálos beteg fiára, aki teljesen felépült a gyógykezelés után (Bajkay, 1852).

Számottevő írásos anyagok hiányában nehéz megítélni Gárdos tudományos teljesítményét. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy kulcsfigurája volt a korabeli

magnetikus gyógymódoknak. Gyakorlatában a biológiai magyarázatok keveredtek a spiritiszta felfogás egyes elemeivel, sőt a homeopátiával és más nem hagyományos gyógyító eljárásokkal is. Úgy tűnik, hogy a kortárs tudományos közösség kívülállóként kezelte, a laikusok számára pedig inkább titokzatos erővel operáló mágusként jelent meg, semmint a tudomány embereként.

Gárdos öröksége

Gárdos 1893-es halála után nem sokkal felesége, Andrassy Júlia is meghalt. Ahogy Tóth Béla is utalt rá, Gárdos özvegye jótékony célokra fordította férje vagyonát. Végrendeletében egy jelentős összeget hagyott a Budapesti Királyi Tudományegyetem Orvostudományi Tanártestületére azzal a céllal, hogy hozzák létre az Özv. Gárdos Jánosné-féle Orvostudományi Vizsgálódásra Ösztönző Alapítványt. Az özvegy akarata szerint az alapítvány annak adományozhatott díjat, aki a magnetizmus hatásairól, gyógyászati alkalmazásáról és az emberi szervezetre gyakorolt terápiai hatásáról ír. Mindehhez a szerzőnek férje feljegyzéseit és könyveit kellett figyelembe vennie, amelyeket a testület könyvtárának adományozott (Ranschburg & Décsi, 1900). Az özvegy akaratát azonban nem tartották teljes egészében tiszteletben a hipnózis korai teoretikusai.

Ranschburg Pál (1870–1945) és Décsi Károly 1900-ban jelentették meg közös munkájukat *Lelki gyógymódok (Psychoterapia)*. A magnetizmusról, annak az emberi szervezetre való hatásáról és lehető külső és belső gyógyalkalmazásáról címmel. Könyvük az első volt, amely Gárdos-díjban részesült; a díjnak köszönhetően ezer példány jelent meg a kötetből. A könyv sokat ígérő címe ellenére azonban Ranschburg és Décsi könyve nem elsősorban a magnetizmusról szólt, különösképpen nem arról a magnetizmusról, amelyet

Gárdos képviselt. Ehelyett Ranschburg a szuggesztió hatásának tudományos bizonyítékait gyűjtötte össze, amelyet Décsi egy viszonylag rövid és eléggé kidolgozatlan fejezettel egészített ki a pszichoterápiák történetéről. Ebben csupán néhány oldalt szentelt a mesmerizmus témájának, és kevesebb, mint egy oldalt Gárdos életművének. A kötet harmadik és egyben utolsó fejezetében a szerzők beszámoltak saját kísérleteikről, melyekben a mágnesek gyógyító hatásait vizsgálták. Konklúziójuk szerint „...a delej u. n. élettani hatásai nem egyebek a képzelet játéka útján reprodukált érzések pszichikai reflexhatásainál, vagyis: a delej az emberi szervezet életműködéseire sajátos hatást nem gyakorol; hatásai a képzelő tehetség hatásai” (Ranschburg & Décsi, 1900, 267).

Világosnak látszik, hogy Ranschburg és Décsi célja nem volt más, mint hogy elhatárolják az animális magnetizmus elméletét a hipnózis kutatásától. Ennek megfelelően Ranschburg részletes és átfogó beszámolót közölt a hipnóziskutatás legújabb fejleményeiről a könyvben. Úgy tűnik, hogy Gárdost és az animális magnetizmus korábbi képviselőit nem tekintették a hipnózis előfutárainak a szerzők. Ehelyett egy mágikus-misztikus, babonás világkép szereplőiként jelentek meg, akik túl sokáig gyakoroltak hatást és vetették vissza a tudomány fejlődését.

Tették ezt annak ellenére is, hogy az animális magnetizmus korabeli képviselői általában nem mágnesekkel gyógyítottak, és általában éppen annyira tudatában voltak a szuggesztió erejének, mint Ranschburgék. Mégis elvágni szándékozták az animális magnetizmust és a hipnózist összekötő szálakat. Emögött többek között a magnetikus gyógy módokhoz kapcsolódó babonás, spiritiszta, vallásos és egyéb tudományos szempontból tarthatatlan nézetek elutasítása állhatott. A hipnózis bontakozó elméleteit le kellett választani az animális magnetizmus vallásos, spiritiszta, parapszichológiai áramlatairól, csakis ebben az esetben válhatott a hipnózis elismert tudományos módszerré. Minden valószínűség szerint ez

állhatott annak háttérében is, hogy Ranschburgék munkájában a demarkáció meglehetősen radikális volt.

Spiritiszta magnetizőrök

Miközben a magyar animális magnetizmus számos képviselője maga is tudós volt, akik az animális magnetizmust tudományos elméletként szándékozták képviselni, igen sokan egészen eltérő nézőpontból közelítettek a magnetizmushoz. Ők voltak a spiritiszta magnetizőrök, akik az animális magnetizmus jelenségeire a túlvilággal való kapcsolatfelvétel lehetőségeként tekintettek. E fúzió legjelentősebb képviselője minden bizonnyal Grünhut Adolf (1826–1906) volt, aki már az 1840-es évek végétől átfogó kísérleteket végzett az animális magnetizmus módszerével. Az 1860-as évektől rendszeresen alkalmazta a delejezést saját orvosi gyakorlatában, még a nem idegi eredetű betegségek, például a tífusz vagy a tüdőbántalmak esetében is.

Ahogy a Tanulmányok a spiritizmus köréből című kétkötetes munkájában hangsúlyozta, a spiritizmus, a magnetizmus és a szomnambulizmus a kezdetektől fogva összefonódott gyakorlatában. A magnetikus erőt a következőképpen határozta meg: „A delejes erő a Teremtőnek egész világegyetemében elterjedt finom erő, mint amilyen p. o. a villamosság és amely ámbár emberi szemmel normális viszonyok között láthatatlan, azért mégsem anyagtalan.” (Grünhut, 1932, 32.) Az elektromosságot a szellemvilág szempontjából ugyanolyan fontos tényezőnek tekintette, mint a magnetikus erőt; mindkettő befolyásolta a szellemekkel való kapcsolatfelvétel lehetőségét, és mindkettő anyagi természetű volt Grünhut elképzelése szerint.

Grünhut animális magnetizmusról vallott elképzelései erős vallásos színezetet kaptak. Álláspontja szerint csakis azok tekinthetnek be a magnetizmus világába, akiknek erős az istenbe vetett hitük: „De az feltétlenül megkívántatik, hogy a delejező Istenben való hittől teljesen áthatott ember legyen, hogy kevély önhittséggel magának ne tulajdonítsa mindazokat az erőket, melyeket osztogat és önmagától mindezekre képesnek higgye magát.” (Grünhut, 1932, 50.) Fontos, hogy a magnetizmus számos formájának részletezése során Grünhut határozottan megkülönböztette saját módszerét Mesmerétől. Véleménye szerint az általa gyakorolt magnetizmusnak nincs köze sem a Mesmer által alkalmazott szuggesztív módszeréhez, sem pedig a hipnózishoz. Olvasatában a magnetizmus isteni erő, mely csak a jóakarattal, az erős hit és az alázat talaján érhető el. A pozitív rapport pedig azok privilégiuma, akik elfogadják a magnetizmus isteni természetét.

Részben Grünhutnak köszönhető, hogy a spiritiszta Szellemi Búvárok Pesti Egyletében az animális magnetizmus mindvégig meghatározó gyakorlat maradt. Az Egylet folyóirata, az Égi Világosság rendszeresen közölt a magnetizmussal foglalkozó írásokat, többek között Grünhut sorozatát a magnetizmusról és a szomnambulizmusról, Reichenbach munkáinak fordítását és számtalan beszámolót a magnetizmus terápiás hatásairól. A parapszichológiai kutatásokat végző Magyar Metapszichikai Tudományos Társaságban is fontos téma volt az animális magnetizmus; Tordai Vilmos 1914-ben egy teljes kiadványt szentelt a témának. 1904-ben a spiritiszta Wajditsch Alajos szerkesztésében pedig egy folyóirat, a Magnetizmus is elindult.

Érdekes módon még a huszadik század közepén sem csökkent az animális magnetizmus iránti érdeklődés a spiritiszta, korai parapszichológiai körökben. 1943-ban Biacsi Árpád, a Magyar Metapszichikai Tudományos Társaság tagja megjelentette *A hit és a lélek ereje: a delej és általában az életműködéseket befolyásoló inmateriális tényezők lényege a természettudomány tükrében* című munkáját, amelyben az animális magnetizmus hatóerejének

fizikai természete mellett érvelt. Ennek a „psycho-energiának” vagy „psychodynnek” a vizsgálata állt a társaság számos kísérletének középpontjában, amelyek eredményeit Biacsi tökéletesen meggyőzőnek találta. Az animális magnetizmus meglehetősen spekulatív biológiai interpretációját támogatta, ráadásul a huszadik század közepén, mikor a magnetizmus fizikai-biológiai magyarázatai már régen elavultnak bizonyultak.

Úgy tűnik, hogy az magyarországi spiritizmus vallásos tartalmaival összefüggésben az animális magnetizmus új elméletei bontakoztak ki, sőt, az animális magnetizmus lelkes magyar kutatói korábban elbukott elméleteket is rehabilitáltak. Ennek az időszaknak a Szellemi Búvárok Pesti Egyletének feloszlata vetett véget 1949-ben. A kommunizmus alatt minden, a spiritizmushoz, a magnetizmushoz vagy más ezoterikus irányhoz kapcsolódó gyakorlat ellenőrzésre és betiltásra került.

Népszerű magnetizőrök

Az eddigiekben bemutatott magnetizőrökön túl számos laikus, népi magnetizőr is működött Magyarországon. Közülük sokan nagy hírnévre tettek szert, pácienseik pedig meg voltak győződve különleges gyógyító képességeikről. Ezek egyike Wunderlichné, a sashalmi delejes asszony volt, aki az 1920-as években tevékenykedett. Wunderlichné megdöbbentő népszerűségnek örvendett; korabeli beszámolók szerint a háza előtt akár napokig is kígyózó sorokban álltak az emberek a magnetikus kúra reményében, még abban az időben is, amikor csalással vádolták meg és pert indítottak ellene. Korábbi páciensei támogatásának köszönhetően 1926-ban felmentették (Széman, 2015).

A Rákos Vidéke folyóirat Wunderlichné nemzetközi sikereit is megemlítette. Eszerint tudományos kutatók is érdeklődtek magnetizőri képességei iránt, még a hágai orvosi

kongresszusra is meghívták ebből az apropóból. Wunderlichnét megválasztották a bécsi spiritiszta Christophorus Szövetség tiszteletbeli tagjává is. A cikk írója szerint Bécsben ugyanis 300 embert gyógyított meg, sőt még egy süketnémát is beszédre fakasztott.

Ha nem is Wunderlichnééhez fogható sikerekkel, de hasonló delejező gyakorlatot folytatott Lachwicska László volt rendőrfelügyelő is. 1926-ra háromszor jelentették fel kuruzslásért, de minden alkalommal felmentették, mivel tanúk állították, hogy a betegektől díjazást nem fogadott el. Ebben az időben hasonló népszerűségnek örvendett Pethes Alfréd is, aki legendás hipnotizőri képességekkel rendelkezett; 1935-ben tragikus öngyilkossága nagy visszhangot keltett. Dömösy János kelenvölgyi delejező elsősorban azért híresült el, mert 1927-ben delejezés közben meghalt egy páciense. Mint kiderült, Dömösy a spiritiszta magnetizőrök közé tartozott, az elhunyt pedig éppen egy spiritiszta médium volt, aki egyébként súlyos betegséggel küzdött. Klein Vilmos, eredeti foglalkozását tekintve műköszörűs, azután vált Pesterzsébet híres delejezőjévé, hogy megbukott az artistavizsgán. Rövid időn belül oly népszerű lett, hogy a nyílt utcán kellett menekülnie a „fanatizált betegek ostroma elől”.

Wunderlichné és mások népszerűsége azt mutatja, hogy noha az animális magnetizmust diszkreditálták a tudomány képviselői, mégis fennmaradt mint valamiféle spiritiszta, vallásos, népi gyógymód keveréke. E népi delejezők tevékenysége általában nagy figyelmet keltett, sok vitát váltott ki, és megítélésük korántsem volt egyöntetűen pozitív.

Következtetések

Érdekes módon a magyar animális magnetizmus sokszínű hagyományának pszichoterápiás aspektusait eddig senki sem vizsgálta. Úgy tűnik, hogy a hipnózis korai képviselőinek demarkációs törekvése annyira sikeres volt, hogy a magnetizmus gyakorlata, legalábbis orvosi

körökben, a feledés homályába merült. Később a huszadik század hipnóziskutatói szinte teljes egészében érintetlenül hagyták az animális magnetizmus kérdését (például Ádám, 2012; Mészáros, 1978). Még az okkult gyakorlatok iránt olyan sokszor érdeklődő pszichoanalitikusok sem tartották vizsgálatra érdemesnek a mesmerizmus gyakorlatát. Noha a spiritiszták és a pszichikai kutatók valamilyen formában megőrizték és fenntartották az animális magnetizmus hagyományát, sosem tudták azt a tágabb nagyközönség felé közvetíteni. Úgy tűnik, hogy Szapáry és kortársainak öröksége a népszerű magnetizőrök kezébe került.

Nincs okunk azonban azt feltételezni, hogy a Magyarországon alkalmazott animális magnetizmus érintetlenül hagyta volna a lélektan fejlődését. A magyar történetet vizsgálva ugyanazon kérdések kerülnek elő, mint bármely más európai gyakorlatban: biológiai természetű-e ez az erő? Kinek az ereje gyógyít a kapcsolatban? Egy bárki által elsajátítható módszerről van szó? Vagy valamiféle személyes beállítódás és érzékenység szükséges a magnetizmusnak (vagy a szuggesztió erejének) helyes alkalmazásához?

Mondhatnánk, hogy azért nem kapott nagyobb figyelmet az animális magnetizmus hazánkban, mert elméletét és gyakorlatát teljes egészében sikerült leválasztani a tudományról, és a hipnózis, a módosult tudatállapotok, valamint a szuggesztió pszichológiai elméleteivel magyarázni. Ez igaz is, a demarkáció szinte teljesnek tűnhet. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a huszadik század hipnózistörténetét, különös tekintettel a népszerű hipnotizőrök tevékenységére, a fenti kérdések szinte mindegyikével újra szembesülünk. Ez pedig arra utal, hogy a demarkáció mégsem volt sikeres, vagy legalábbis nem minden szinten valósult meg.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne létezne a hipnózisnak érvényes, a pszichológia természettudományos módszertana által igazolt tudományos elmélete, vagy hogy kritizálni szeretnénk azt. Természetesen létezik, de emellett számos más versengő, áltudományos vagy ezotériába hajló elképzelés is, amelyek, különösen a huszadik század első

felében, nagy népszerűségnek örvendtek a laikusok és időnként a szakértők között is. Ezekben gyakorta felfedezhetők az animális magnetizmus egykor leválasztani kívánt elemei. Ahhoz, hogy megértsük e versengő elméletek sajátosságait és működését, valamint a tudományos pszichológia szempontjából fontos vonatkozásait, ismernünk és értenünk kell azt az ezoterikus, spirituális és tudományos közeget is, amelyben az animális magnetizmus elméletei formálódtak (lásd Gyimesi, 2016a, 2016b; Wolfram, 2009). A humán tudományok, a pszichológia és a pszichoterápiák sem nélkülözhetik a vallásos, spirituális és ezoterikus gyökerek azonosítását, valamint az azokra adott reflexiót identitáskeresésükben. Az animális magnetizmus magyarországi történetének megismerése egy lépés lehet a jelen a metaelméleti és demarkációs problémáinak pontosabb azonosítása és megoldása felé.

Irodalom

- Ádám, Gy. (2012). Az első lépések a hipnóziskutatás felé. In: Varga K. & Gősiné Greguss A. (szerk.): *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás*. L'Harmattan, 277–280.
- Ágai, A. (1906). *Új hantok*. Athenaeum.
- Baier, K. (2015). Mesmer versus Gaßner: Eine Kontroverse der 1770er Jahre und ihre Interpretationen. In: Sziede, Maren – Zander, Helmut (hrsg.): *Von der Dämonologie zum Unbewussten: Die Transformation der Anthropologie um 1800*. Walter de Gruyter, 47–84.
- Bajkay, E. (1852). *Az állati- vagy életmagnetismus delejesség tudománya, mint bizonyos gyógy mód*. Landerer–Heckenast.
- Biacsi, Á. (1943). *A hit és a lélek ereje a delej és általában az életműködéseket befolyásoló inmateriális tényezők lényege a természettudomány tükrében*. Biacsi.
- Freud, S., Ferenczi, S. (2000): *Levelezés*. Szerk.: Falzeder, E., Brabant, E., Giampieri-Deutsch, P., Haynal, A., a magyar kiadást s. a. r. és szerk.: Erős Ferenc és Kovács Anna. I/1. kötet (1908/1911). Thalassa Alapítvány: Pólya Kiadó.
- Crabtree, A. (1988). *Animal Magnetism, Early Hypnosis and Psychological Research 1766–1925: An Annotated Bibliography*. Kraus International Publications.
- Crabtree, A. (1993). *From Mesmer to Freud: Magnetic Sleep and the Roots of Psychological Healing*. Yale University Press.
- Crabtree, A. (2003). Automatism and the Emergence of Dynamic Psychiatry. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* (39), 51–70.
- Crabtree, A. (2012). *Hypnosis Reconsidered, Resituated, and Redefined*. *Journal of Scientific Exploration* (26) 2, 297–327.
- Csanády, István (1860). *Medicinische Philosophie und Mesmerismus*. Leipzig: Franz Wagner.

- Décsi, K. & Ranschburg P. (1900). *Lelki gyógymódok (Psychoterapia). A magnetizmusról, annak az emberi szervezetre való hatásáról és lehető külső és belső gyógyalkalmazásáról.* Franklin.
- Ellenberger, H. F. (1965). Mesmer and Puységur: From Magnetism to Hypnotism. *Psychoanalytic Review*, 52B, 137–153.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious: The History and the Evolution of Dynamic Psychiatry.* Penguin.
- Eschenmayer, Adam Karl August (1816). *Versuch die scheinbare Magie des thierischen Magnetismus aus physiologischen und psychischen Gesezen zu erklären.* Cotta'sche Buchhandlung.
- Fényes, L. (1912). Egy somnambul halálára. *Égi Világosság* (9), 484–489.
- Gauld, A. (1992). *A History of Hypnotism.* Cambridge University Press.
- Gárdos, J. (1840). *Dissertatio inauguralis medica de operationibus cataractae.* Typis Joannis Gyurián et Martini Bagó.
- Gárdos, J. (1847). A szellemtanról vagyis az állati magnetizmusról. *Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai*, 1863, 120–123.
- Gárdos J. (1854). A magnetizmus. *Müller Gyula Nagy Naptára*, 161–167.
- Grünhut A. (1932). *Tanulmányok a spiritizmus köréből: magnetizmus, szomnambulizmus, mediumizmus.* Szellemi Búvárok Pesti Egylete.
- Gyimesi, J. (2016a). Why 'Spiritism'? *The International Journal of Psychoanalysis*, (97)2, 357–383. <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12364>
- Gyimesi, J. (2016b). The Institutionalization of Psychical Research and Parapsychology in Hungary in the 20th Century. In: Lux, Anna – Paletshek, Sylvia (eds.): *Okkultismus im Gehäuse: Institutionalisierungen der Parapsychologie im 20. Jahrhundert im internationalen Vergleich.* Walter de Gruyter, 201–224.

- Hufeland, C. W. (1799). *Az ember élete' meg-hosszabításának mestersége*. Patzko Ny.
- Kluge, C. A. F. (1811). *Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel*. Haas.
- Kolos, I. (1938). *Gróf Mailáth János*. Dunántúl.
- Kováts, M. (1818). *Az állati mágnesség mérőserpenyűje*. Patzkó Ny.
- Kölcsey, F. (1828). Az állati magnetismus nyomairól a régiségben. In: Szauder Józsefné – Szauder József (szerk.): *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. I. 1960, 1082–1096.
- Lenhossék, M. (1817). Az állati magnetizmus rövid rajzolatja. *Tudományos Gyűjtemény, I*, 3–41.
- Mailath, J. (1852). *Der animalische Magnetismus als Heilkraft*. Verlag von G. Joseph Manz.
- Mészáros, I. (1978). *Hipnózis*. Medicina–Franklin.
- Oroszhegyi Jósa (1858). *Az ód és életdelejség közéleti értéke: fölvilágosítás és utasítás minden értelmes embernek: mit kelljen e természethatányról hinni; miképen közéleti kényletekre és egészségi célokra fölhasználni*. Müller.
- Puységur, A. M. J. (1807). *Du magnétisme animal: considéré dans ses rapports avec diverses branches de la physique générale*. Chez Desenne.
- Reichenbach, Karl (1922). *Az od. Levelek az od-mágnességéről*. Kultúra.
- Reiner, B. (1891). *Magyar kultur-képek*. Szépirodalmi Könyvtár.
- Schoepf, A. (1835). *Orvosi rendszerek – gyógymódok – és némelly rokon tárgyokról*. Pest: Eggenberger.
- Simonyi, I. (1846). *A rokon és az ellenszenről s ezeknek a betegségekre s orvoslásra lehető befolyásokról*. Beimel.
- Sulloway, F. (1979). *Freud, Biologist of the Mind: Beyond the Psychoanalytic Legend*. Burnett Books.

- Szapáry, F. (1840). *Ein Wort über animalischen Magnetismus, Seelenkörper und Lebensessenz; nebst Beschreibung des ideo-somnambulen Zustandes des Fräulein Therese von B—y zu Vasarhely im Jahre 1838, und einem Anhang*. F. A. Brockhaus.
- Szapáry, F. (1845a). *Katechismus des Vital-Magnetismus zur leichteren Direction der Laien-Magnetiseurs: Zusammengetragen während seiner zehnjährigen magnetischen Laufbahn nach Aussagen von Somnambulen und vieler Autoren*. Otto Wigand.
- Szapáry, F. (1845b). *Die magnetische Lehre der neuen Schule in Fragen und Antworten nach den Vorlesungen de Grafen F. Szapáry von einem seiner Hörer*. Manz.
- Szapáry, F. (1850). *Szapáry's Magnetismus von anno 1850: I. Grundton. II. Aries*. Jos. Kienreich.
- Szapáry, F. (1854a). *Magnétisme et magnétothérapie*. Dentu.
- Szapáry, F. (1854b). *Das Tischrücken: Fortsetzung: Geistige Agapen. Psychographische Mitteilungen der Pariser Deutsch-Magnetischen Schule*. Szapáry.
- Szapáry, F. (1854c). *Table-Moving: Somnabulisch-Magnetische Traumdeutung*. Bonaventure and Ducessois.
- Széman, R. (2015). Wunderlich Péterné. In: Lantos A. & Széman, R. (szerk.): *Kisasszonyok, nagyasszonyok*. Corvin Műv. Ház, 202–214.
- Szentgyörgyvölgyi, G. (2011). 'Delejezők' a 19. század második felében Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de historia artis medicinae*, 1–4: 185–190.
- Tarjányi, E. (2002). *A szellem örvényében*. Universitas.
- Tóth, B. (1899). *Magyar ritkaságok*. Athenaeum.
- Tordai Vilmos (1914). *Gyógyítás életdelejességgel*. Budapest: Rényi K. Bizománya.
- Wolffram, H. (2009). *The Stepchildren of Science. Parapsychology and Psychological Research in Germany, c. 1870–1939*. Rodopi.

Pszichológia és politika: Völgyesi Ferenc élete és munkássága

Bevezetés

Biztosan sokan hallottak Völgyesi Ferencről (1895-1967), a hipnotizőről, aki bravúros, szinte mágikus módon ejtett hipnózisba bárkit, legyen szó akár emberről, akár állatról. Ő tette híressé Magyarországon az úgynevezett állathipnózis technikáját, mely számos olvasót készítetett kísérletezésre és a hipnózis gyakorlatának alaposabb megismerésére. A huszadik század nagyhírű hipnotizőreként Völgyesi tagadhatatlanul sokat tett a hipnózis módszerének népszerűsítéséért. Noha saját beszámolóit szerint fontos szakmai kapcsolatokat ápolta az akadémikus pszichológia nemzetközi hírű képviselőivel, Völgyesi Ferenc András Magyarországon elsősorban mint népszerűsítő szerzett hírnevet. Hosszú és sikeres életútja során több tucat tanulmányt és könyvet publikált, egy kivételesen sikeres magánpraxist tartott fenn, és figyelemre méltó nemzetközi visszhangot keltett.

Arról általában kevesebb szó esik, hogy pontosan miben állt Völgyesi életműve, milyen felfedezéseket tett, illetve hogy hogyan ítélték meg tevékenységét kortársai. E kivételes életút és teljesítmény szakmai elemzése valahogy eddig elkerülte a pszichológia történetíróinak figyelmét. Pedig Völgyesi életműve a magyar pszichológia történetének egyáltalán nem elhanyagolható felvonása. Nem elsősorban azért, mert Völgyesi tudományos teljesítménye nagy hatást gyakorolt volna a kortárs pszichoterápiák fejlődésére. Sokkal inkább azért, mert korának nagyhatású népszerűsítőjeként sokat tett a hipnózissal és a módosult tudatállapotokkal kapcsolatos ismeretek terjesztéséért. Műveinek tudományos recepciója ugyancsak elgondolkodtató; a pszichológia demarkációs problémái élesen kiütököznek a Völgyesit ért

bírálatok és elismerések hálójában. Völgyesi életműve kiváló példája annak, hogy egy fiatal tudomány fejlődését milyen sokféle kulturális, tudományos és politikai hatás befolyásolhatja, és hogy a tudomány képviselői mennyire kiszolgáltatottak lehetnek e hatásoknak.

Hipnóziskutatás Magyarországon

Völgyesi munkája az intézményesített hipnóziskutatás eredményein alapult, mely Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is a tizenkilencedik század végén bontakozott ki. Miután az animális magnetizmus elméletétől és gyakorlatától való elhatárolódás megtörtént, a hipnózis hazai kutatói figyelemre méltó eredményeket halmoztak fel a hipnózis természetét és terápiás alkalmazását illetően. Ám továbbra is fontos feladatuknak tekintették, hogy megkülönböztessék a hipnózis orvosi alkalmazását a laikus, népszerű hipnotizőrök ártalmasnak ítélt tevékenységétől. Utóbbiak gyakran beleszótták az animális magnetizmus technikáit is tevékenységükbe, könnyen félrevezetve ezzel az avatatlan laikusokat a hipnózis természetét illetően. 1894-ben az Országos Egészségügyi Tanács javaslatára a Belügyminisztérium betiltotta a laikus hipnózist. Ezután Magyarországon csak orvosok hipnotizálhattak, és csakis gyógykezelés céljával (Lafferton, 2005). Ez a döntés sajnálatos módon az egyetemi tudományos kutatásokat is visszavetette, annak ellenére is, hogy az 1880-as évektől a hipnotikus állapotok fiziológiai és pszichológiai következményeit számosan és eredményesen vizsgálták, mint például Laufenauer Károly (1848-1901), Schaffer Károly (1864-1939) (1895) és Jendrassik Ernő (1858-1921) (1887) (lásd Lafferton, 2002, 2005). A hipnózis e radikális szabályozása azzal is összefüggött, hogy az hosszú ideig az akadémikus tudományon belül is meglehetősen vitatott kérdés volt. Míg Laufenauer, Schaffer és Jendrassik meg voltak győződve arról, hogy a hipnózis terápiás alkalmazása nem veszélyezteti a páciens pszichológiai

egészségét, számos magyar és külföldi pszichiáter aggódva figyelte a hipnózis terjedését; álláspontjuk szerint a hipnózis fokozta a pszichiátriai betegek mentális és fizikai szenvedését (Lafferton, 2002).

Nem csupán az akadémikus pszichológia képviselői végeztek kutatásokat a hipnózissal és a módosult tudatállapotokkal kapcsolatban. Az 1900-as évek elején a pszichoanalitikusok – különösképpen pedig Ferenczi – is kivették részüket a hipnózis elméletének és gyakorlatának tanulmányozásából (Ferenczi, 1904, 1912). A hipnózist az orvosi egyetemeken is tanították egymásik, jóval materialistább elméleti keretben. E szakasz egyik legkiemelkedőbb személye Lechner Károly (1850-1922) volt (Mészáros, 1978). Völgyesi gondolatait a hipnóziskutatás előbbi képviselői formálták. Más, nemzetközi hírű kutatók, mint Auguste-Henri Forel (1848-1931), Julius Wagner-Jauregg (1857-1940), Albert Moll (1862-1939), Jean-Martin Charcot, Hippolyte Bernheim és Vlagyimir Behtyerev (1857-1927) munkái szintén alapvetőnek bizonyultak szakmai fejlődésében (Völgyesi, 1928a, 1936a, 1962).

Völgyesi 1895-ben született Budapesten. 1912-ben kezdte meg tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem Orvoskarán. Orvostanhallgatóként elsősorban neurológiai kérdések iránt érdeklődött; pályája kezdetén az anatómus, Kiss Ferenc professzor (1889-1966) intézetében dolgozott. Az első világháború idején az olasz és az orosz fronton teljesített szolgálatot; 1917-ben kapta meg diplomáját. 1918-ban elhagyta a hadsereget, és neurológusként kezdett el dolgozni. Még ebben az évben magánpraxist nyitott, miközben az Orvoskar sebészeti klinikáján Verebély Tibor (1875-1941), Manninger Vilmos (1876-1945) és Ádám Lajos professzorok szakmai irányításával a hipnózis fájdalomcsillapító hatásaival kísérletezett (S. Sz., 1967). E korai években nagy érdeklődéssel követte a népszerű hipnotizőrök és a spiritiszták tevékenységét is (Völgyesi, 1924a, 1933, 1936a, 1940).

Visszatekintésében azt írja Völgyesi, hogy már orvostanhallgató korában is elsősorban a hipnózis és a pszichológiai szuggesztió kérdései kötötték le a figyelmét. Ötven éves orvosi

gyakorlata szokatlanul sikeres volt, 250 tanulmánya és 25 könyve jelent meg magyar, angol, francia, német, spanyol és orosz nyelven. Saját beszámolója szerint több mint 62000 páciense volt 1917 és 1963 között. Ez idő alatt több mint 800.000 alkalommal használt hipno-szuggesztív terápiát. Hírnevét azonban nem elsősorban a humán hipnoterápiáknak, hanem az állati hipnózis területén végzett kísérleteinek köszönhetette (lásd Gauld, 1995; Völgyesi, 1936a).

Állati hipnózis

Az állathipnózis meglehetősen marginális kutatási irány volt Magyarországon; csupán Völgyesi bontakoztatott ki átfogó elméleteket e területen. Számtalan beszámolót közölt technikájáról, melynek eredményeképpen a legkülönbözőbb állatok, például krokodilok, madarak vagy majmok dermedtek meg a hipnotikus katalepszia állapotában. Völgyesi elsődleges célja az volt, hogy bizonyítsa az emberi és az állati hipnózis közös, biológiai eredetét. Nézete szerint az állathipnózis kutatását a verbális hipnotikus szuggesztíók gyakorlatának túlsúlya nyomta el, mely így sokáig kártékonyan hatott a hipnóziskutatás egészére is. Álláspontja szerint az állati hipnózis léte egyértelműen igazolja, hogy a verbális szuggesztíók mellett a hipnózisindukció más útjai is hatásosak lehetnek (Völgyesi, 1930, 1936a, 1966).

Völgyesi az állati hipnózis kiváltásának számos módját gyűjtötte össze. Gyakran utalt Athanasius Kircher (1602-1680) régi módszerére: tartsuk az állat fejét a földön, és rajzoljuk elé, a földre egy vonalat krétával. Ez az eljárás hatásosnak bizonyult több madárfaj esetében is. Völgyesi e technikát további módszerekkel egészítette ki: szorítsuk a madarak fejét a szárnyuk alá, lendítsük meg őket a levegőben néhány alkalommal vagy hirtelen ragadjuk meg a lábaikat. Más állatokat, Ernst Mangold (1879-1961) technikáját használva, hirtelen a hátukra kell

fordítani; vagy James Braid eljárását követve, tekintetfixációt alkalmazva kell hipnotikus állapotba hozni. A krokodilok esetében például az állkapcsuk hirtelen, de erőteljes összecsapása szükséges.

Völgyesi részletesen beszámolt különlegesen sikeres állathipnotikus kísérleteiről. Célja az volt, hogy meggyőzze az olvasót a bemutatott technikák hatásosságáról, valamint arról, hogy a hipnotizálhatóság az élőlények univerzális sajátossága, mely minden fajnál előidézhető. 1936-ban a budapesti állatkertben folytatott kísérleteket. Itt számos madár, hüllő és emlős mellett Völgyesi egy két és fél éves hím oroszlánt is képes volt hipnotizálni, annak ellenére is, hogy az állat hatalmas ereje különösen megnehezítette a folyamatot:

A következő kísérleti állat egy két és fél éves hím oroszlán volt. Ápolója láncot akasztott a nyakába és kora reggel kivezette a szabadba. Nem volt könnyű és veszélytelen feladat vele rapportot teremteni, hiszen használhatta veszedelmes karmait, de farkával is hatalmas ütések tudott osztani. Testi ereje jóval meghaladta az emberét. Szó sem lehetett arról, hogy több ápoló bevonásával a Mangold-féle módszerrel hátára fordítsuk, és így hipnotizáljuk. Hol játékos, hol haragos mozdulatai állandó veszélyt jelentettek. Végül sikerült – egy pillanatnyi szituációt kihasználva – a hátára pattanni, fejét hátulról megragadni, és a szabályos Braid-féle tekintettrögztítéses módszerrel hipnotikus passzivitásba hozni. Mikor leszálltam a hátról még percekig ebben a szokatlan helyzetben maradt. (Völgyesi, 1936c, 116.)

Völgyesi a legtöbb beszámolóját a hipnózisindukciók leírásának szentelte; az alkalmazott technikák általában mozdulatlansághoz, passzivitáshoz vagy kataleptikus sajátosságokhoz vezettek. Az olvasó csak igen keveset tudhatott meg arról, hogy mi volt a hipnotikus állapotok célja, illetve hogy tipikusan milyen sajátosságai voltak ezeknek állatoknál.

Legveszélyesebb a nagy hüllőkkel, krokodilokkal végzett kísérleteim voltak. (...) Már az egészen fiatal, egyhónaposnál nem idősebb, állatok is az ember keze után kapnak, ha kartávolságon belül merészkedik: hirtelen megperdülnek saját tengelyük körül, és ezzel a mozdulattal törik el az ember csontját. A felnőtt példányok pedig egyenesen kiszámíthatatlanok. Annál tanulságosabb volt a hipnogén zónák megérintése. Az áll alatti külső nyakrészre gyakorolt hirtelen markolás és nyomás hatására a közeledő állatok – ápolójuk legnagyobb csodálkozására – azonnal passzívak lettek, hipnotikus merevségbe jutottak. (...)

A krokodiloknál egy másik műfogást is alkalmaztam. Az állatok támadását megelőzve, egyik kezemmel megragadtam alsó, másikkal a felső álkapcsukat, és erősen megmarkolva összecsaptam úgy, hogy csikorogtak a félelmetes fogsorok. Ez a váratlan esemény annyira megdöbbenette az állatot, hogy órákra teljes passzivitásba merült. (Völgyesi, 1936c, 125-126.)

Embereknél alkalmazott hipnózis esetében is a hipnotikus állapot kiváltása volt Völgyesi beszámolójának középpontjában. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a humán páciensek nagy részénél a hipnotikus szuggesztiókat más pszichoterápiás módszerekkel is ki kell egészíteni a hatékony terápia érdekében, például megfelelő interpretációval vagy érzelmi támogatással (Völgyesi, 1936a, 1936c, 1966.).

Az állati hipnózis kérdését a kortárs szakirodalom is érintette, ám korántsem tárgyalta olyan részletességgel, mint Völgyesi. A szerzők általában ezt az állapotot megnyújtott, reverzibilis immobilitással, passzivitással és a válaszkészség hiányával jellemezték. Igen hamar megjelentek azonban a kritikus hangok is: az állati hipnózist sok esetben nem hipnózisként, hanem úgynevezett „tonikus immobilitásként”, a félelem hatására bekövetkező bénulásként vagy holtta tettetési reakcióként írták le (lásd Carli, 1978; Klemm, 1971). Kétségek támadtak

azzal kapcsolatban is, hogy egyáltalán létezik-e az állati hipnózis bármilyen formája (például Kohn, 1968). Ebben a keretben az állati hipnózisnak látszó jelenségeket félelmi reakcióként, a holtta tettetési reakció egy megnyilvánulásaként kezdték el értelmezni, mely azért maradhatott fenn, mert a ragadozók fenyegetésére adott adaptív válasznak bizonyult az evolúció során (Ratner, 1967).

Pavlov csábítása

Völgyesi gondolatmenete szerint a sikeres állathipnózis-indukciók a hipnózis biológiai természetét és eredetét igazolták. Az állathipnózis megvilágította a hipnózis valódi, biológiai alapú működését, és igazolta, hogy a népszerű, pszichoanalitikus magyarázat, mely a szuggesztív erejére vezeti vissza a hipnotikus hatásokat, téves. Mindez egyben a magasabb idegrendszeri működés pavlovi elméletét is érvényesíteni látszott:

S. Freud és I. P. Pavlov egyidőben kialakult orvosi-pszichológiai iskolája küzdött a tudományos elismerés pálmájáért. Freud pszichoanalitikus irányzata kezdeti előnye után elméleti és gyakorlati síkon egyaránt egyre inkább kezdte elveszíteni lába alól a talajt. Pavlov idegfiziológiai iskolája fölényesen győzött a harcban, és nemcsak egyetemes elismerést aratott a tudományos fórumokon, hanem állandóan tovább is tudta építeni saját rendszerét. Pavlov felismerései valóra váltották azt, amit sok klinikus addig elképzelhetetlennek tartott: a magasabb rendű lelki működéseket a nagyagyféltekék speciális tevékenységének tekinthették, cm-g-sec-egységekben mérhették és egzakt kísérletekkel vizsgálhatták, sőt eredményesen befolyásolhatták is azokat. (Völgyesi, 1936c, 71.)

Völgyesi részletesen beszámolt arról, hogy Pavlov (1849-1936) felfedezései miképpen támasztják alá saját elképzeléseit a hipnózisról. Érvelése leginkább Pavlov ismétlődő ingerekre vonatkozó eredményein alapult, miszerint az ismétlődő ingerek először ingerlik, majd később kifárasztják az agy egyes területeit, így képesek pszichológiai gátlást, álmodást majd hipnózist kiváltani (Völgyesi, 1934, 1935, 1936a,b). Pavlov a hipnózis állapotát a nagyagykéreg részleges gátlásaként értelmezte; a hipnózist megkülönböztette a teljes gátlástól és az álomtól is (Wells, 1956). Pavlov és Völgyesi egyaránt hangsúlyozták a hipnózis fiziológiai hátterét és a szomatikus válaszokra gyakorolt erős hatását. Mindketten a belső gátlást azonosították a hipnózisindukció gyökereként, mindketten a kondicionált reflexek keretében értelmezték azt, és mindketten hangsúlyozták az örökletes tényezők fontosságát a hipnózis kiváltásában (Völgyesi, 1934, 1936a,b, 1948, 1962). Völgyesi meg volt győződve arról is, hogy egyedül Pavlovnak sikerült végleg elhatárolnia a hipnózis elméletét és gyakorlatát annak misztikus és okkult magyarázataitól, és a természettudományok részévé tennie:

Az ún. »okkult tudomány«-nak bizonyos megtévesztő bűvészkedései, másrésről a múltban helytelenül még eme területbe besorolt hipnotizmusnak éles elválasztása – a »spiritizmus 'és' a hipnotizmus« kompromittáló együttesétől –, még a huszas években sem volt olyan egyszerű feladat. Ezt a tudományosan, véglegesen elválasztó, mondhatnók: »hipnózis 'kontra' okkultizmus« megkülönböztetést teljes sikerrel csak I. P. Pavlov kutatásainak köszönhetjük. (Völgyesi, 1962, 132.)

Noha Völgyesi mindig rendkívül lelkesen beszélt Pavlov felfedezéseiről, fontos hangsúlyozni, hogy azok következményeit meglehetősen elnagyoltan kezelte. Völgyesi elsősorban arra használta a pavlovi elméletet, hogy elhatárolja a hipnózist a pszichoanalízis és az okkultizmus

világától, és biológiai magyarázatot adjon a jelenség működésére. A pavlovi reflexológiának mint elméleti keretnek a használata azt is lehetővé tette, hogy az 1930-as évektől az akadémikus pszichológia főáramához alkalmazkodva, illetve azt kihasználva legitimálja saját elméletét és gyakorlatát.

Völgyesi igen gyakran utalt Pavlovra, de saját hipnoterápiás elméletében a pavlovi felfedezések elméleti és gyakorlati következményei homályban maradtak, csupán a pavlovi elmélet és saját gyakorlata közötti párhuzamok tárultak fel. Ennek következtében nehéz megállapítani, hogy pontosan hogyan befolyásolta Pavlov Völgyesi elméletének alakulását. A hipnózis alkalmazásáról meglehetősen általánosságban beszélt, nem tárta fel a kondicionált reflexek, a belső gátlás vagy a magasabb rendű idegműködés specifikus következményeit saját gyógyító gyakorlatában. Nagy sikerrel alkalmazott viszont különböző szuggesztív technikákat. E folyamatok fiziológiai eredetét azonban csak feltételezte Völgyesi, valójában nem tett semmit annak érdekében, hogy igazolja is a biológiai gyökereket.

Völgyesi érvelését talán a következőképpen lehetne összefoglalni: az állati hipnózis létező jelenség, megvilágítja a hipnózis valódi működését, mivel Pavlov igazolta a belső gátlás elméletét, ami szintén megjelenik az állathipnózisban (például Völgyesi, 1948, 1962, 1966). Ez a körkörös érvelés sajnálatos módon nem alkalmas arra, hogy megmagyarázza a hipnoterápiák működését. Sem pedig arra, hogy ennek alapján meg lehessen különböztetni az állati hipnózist a tonikus immobilitástól.

A materializmus és a spiritizmus között

Míg Völgyesi hipnoterápiás elméletét és gyakorlatát a pavlovi elméletre és az emberi psziché materialista megközelítéseire építette, mondandóját érdekes módon sok esetben spirituális,

ezoterikus pszichológiai keretbe helyezte. Minden a lélek című könyvében például a pszichológiai funkciók dominanciáját hirdette a lelki élet szerveződésében, és igen hevesen támadta a pozitivista materializmust (Völgyesi, 1940). Az 1920-as években pszichokondicionalizmusról vallott nézeteit is kidolgozta, mely szerint lehetetlenség felfedezni a világot vezérlő összes szabályt, mindig megmarad valami metafizikai, okkult a jelenségek gyökerében, mely túlmutat azon, ami emberi értelemmel felfogható (Völgyesi, 1924b, 123.). Az emberi lelket ezzel összefüggésben isteni, archaikus erőként határozta meg (Völgyesi, 1940, 73.), sőt úgy gondolta, hogy a lélek egy része, az úgynevezett „tudatfölötti” magával az univerzummal is képes kommunikálni (ibid. 275.):

Léleknek nevezzük azt az emberi értelem által fel nem fogható, meg nem magyarázható isteni eredetű őserőt, mely az egyszerűeknek mondott fizikai, kémiai anyagokból zárt és élőknek nevezett, fejlettségük arányában öntudatos szervezeteket képes alkotni. (...) Tudatfeletti lelkeségen értjük azokat ama még jórészt titokzatos lelki tevékenységeket, amelyek egyrészt saját énünk, másrészt a felettünk álló, ma még jórészt ismeretlen, inkább csak sejtett hatalom-tényezők kapcsolataiból veszik eredetüket; röviden: az egyéniségünk kapcsolatát a mindenséggel! (Ibid. 273, 275.)

Nem volt véletlen, hogy Völgyesi érdeklődött a lélek spirituális felfogásai iránt. Maga is jártas volt a spiritizmusban, mi több, a spiritiszták jól ismerték őt, és gyakran a spiritizmus és természettudományok között hidat verő szakértőként kezelték. 1920-ig rendszeresen végzett kísérleteket a spiritiszta és telepatikus jelenségekkel kapcsolatban. Sőt, határozottan állást foglalt a spiritiszták világnézetét illetően is: „Nemcsak hiszek a szellemi világrendben, de meg is vagyok győződve annak pozitív létezéséről és állandó hatásairól.” (Völgyesi, 1940, 304.)

Völgyesi gondolkodásának misztikus, spiritiszta elemei sokféle módon nyilvánultak meg karrierje során. Az 1920-as években például nyíltan támogatott néhány médiumot és laikus, látszólag mágikus képességekkel rendelkező hipnotizőrt. Az ünnepeelt hipnotizőr, Pethes Alfréd például Völgyesi védence volt, még egy közös magánpraxist is nyitottak. Völgyesi beszámolója szerint Pethes különleges, örökölt hipnotizőri tehetséggel bírt, aminek eredményeképpen a pácienseinél különböző öngyógyító technikákat tudott kifejleszteni (Simonyi, 1935). 1920-ban a hatóságok bezáratták közös magánpraxisukat, mivel Pethes abban az időben nem rendelkezett orvosi végzettséggel.

Fontos megjegyezni, hogy Völgyesi a korai magyar parapszichológia legnagyobb botrányának is részese volt. Ez a híres magyar médium, László László lelepleződése volt, mely visszafordíthatatlan károkat okozott a magyar metapszichikai kutatásban. László eredetileg nemcsak spiritiszta médium, hanem – Petheshez hasonlóan – sikeres hipnotizőr is volt. A rendelkezésre álló adatok alapján pedig gyanítható, hogy veszélyes bűnöző is. A rendőrség feljegyzése szerint néhány kisebb bűntény elkövetése mellett László többször hipnotizált fiatal férfiakat és nőket, akiknek azt a hipnotikus szuggesziót adta, hogy kövessenek el öngyilkosságot. Egy Knéz Emma nevű fiatal lánnyal László közös öngyilkosságot kísérelt meg elkövetni; a lány meghalt, László viszont túlélte a kísérletet. Ferenczy Kamillát is hipnotizálta, aki később eltűnt, feltehetőleg meghalt. Horváth Ferenc, Kemény László, Márkus Sándor és Pál Ferenc valószínűleg szintén László hipnotikus sugallatainak hatására követtek el öngyilkosságot (Tábori, 1924).

Mikor tudomást szerzett László bebörtönzéséről, Nérei Ödön (1852-?), a metapszichikai kutatás prominens képviselője felajánlotta a rendőrségnek a Metapszichikai Tudományos Társaság segítségét. László ugyanis 1922-ben azt vallotta, hogy egy gonosz démon szállta meg, az kényszerítette arra, hogy kövesse el a bűncselekményeket. Felismerve a metapszichikai kutatók hinni akarását, László hamarosan a spiritizmus felé fordult, és a társaság legjelentősebb

médiúmává nőtte ki magát. Számos spiritiszta jelenséget produkált, köztük látványos materializációs jelenségeket, ektoplazmákat is, amelyek még a híres német pszichikai kutató, Albert von Schrenck-Notzing érdeklődését is felkeltették (von Schrenck-Notzing, 1924a, 1924b; Tábori, 1924). Tordai és kollégái meg voltak győződve a László által létrehozott jelenségek hitelességéről. 1923-ban azonban kiderült, hogy a látványos materializációs jelenségek László okos trükkjeinek eredményeképpen álltak elő. Az ektoplazmák valójában libazsírba áztatott vatták voltak, amiket László fondorlatos utakon rejtett el az őt ellenőrző metapszichikai kutatók elől (Karinthy, 1924; Rátai, 2000; Tábori, 1924, 1951).

László saját beszámolója szerint Völgyesi maga volt az, aki alapos vizsgálat után igazolta, hogy László valóban médium (Tábori, 1924). Később Völgyesi azt állította, hogy valójában már a kezdetektől fogva gyanakodott, noha elismerte, hogy László valóban kivételes médiumi képességekkel bírt. Völgyesi 1920-ban találkozott a médiummal, amikor az meglátogatta magánpraxisát (Völgyesi, 1940). László botrányos bukásával – és vele együtt a Magyar Metapszichikai Tudományos Társaság bukásával – szembesülve azonban úgy döntött, hogy végleg elhatárolja magát a spiritizmustól és a metapszichikai kutatástól: „Ettől az esettől fogva még keményebben ellentálltam a kísértésnek és soha nem is kényszerültem arra, hogy az orvosi előképzettség szilárd vágányáról (beleértve ezekben a modern gyógyhipnózis minden ismeretét és gyakorlatát) letérjek a misztikumba vezető bizonytalan ösvényekre.” (Ibid. 303.). Későbbi munkáiban gyakran előfordult, hogy Völgyesi valamiféle spirituális és egy kevésbé kidolgozott biológiai világnézet keverékének talaján nyilatkozott pszichológiai kérdésekről. Részben a pavlovi tanok alapján átfogó és meglehetősen spekulatív elméleteket bontakoztatott ki az emberi psziché természetéről, fizikai vonatkozásairól és egy kozmikus világrendről, amit ez idáig ismeretlen anyagi és spirituális erők irányítanak (Völgyesi, 1924a, 1928a, 1932a, 1934, 1940, 1942, 1947). Kétkötetes Női lélek, férfi lélek című munkájában például a Yin és Yang elvén nyugvó holisztikus világnézetét dolgozta ki (1943). A férfi és női pszichológiai karaktert

a Yin és Yang elvét szem előtt tartva írta le, így egy igen átfogó elméletet bontakoztatott ki az úgynevezett pszichoaktív és pszichopasszív pszichológiai típusokról. A pszichoaktivitást maskulin pszichológiai sajátosságokhoz kötötte, míg a pszichopasszivitást feminin jegyekhez. Érvelése szerint veleszületett és környezeti faktorok egyaránt hatással lehetnek a pszichoaktivitás és pszichopasszivitás alakulására. Bizonyos esetekben egyszerre is jelen lehetnek, a feminin és maskulin pszichológiai vonások sajátos keverékét nyújtva (Völgyesi, 1932b, 1943).

Mindezt az emberi létezés biológiai-spirituális egységével kombinálva meglehetősen ellentmondásos elméleteket dolgozott ki, például a sperma női szervezetre gyakorolt pozitív hatásairól:

Már régebben megállapították minden egyes aktus kapcsán, hogy a több milliónyi spermiumnak nemcsak megtermékenyítő hatása van, hanem más irányban is befolyásolja a női szervezetet, amellyel érintkezésbe jut, s amelynek többféle értelemben is szüksége van rá. Élettani hatásuk máris igazoltan kapcsolatban van egyebek között a hipofízis sokféle működésének megváltozásával, a pajzsmirigy kolloidjának kiürülésével és a vércukor-szint emelkedésével. (...) A spermabejutás (felszívódás) megakadályozása veszélyes a nő egészségére. (Völgyesi, 1943, 65-66.)

Vagy határozott, esszencialista elképzeléseket vázolt fel a női és férfi nemi szerepekkel és fejlődési feladatokkal kapcsolatban:

Az asszony élete odaadás, a férfié a meghódítás. A természet félreérthetetlenül kijelölte a nő szerepét a fajfenntartás, a családi élet s ezen belül befelé a boldogság biztosítása tekintetében. Ezzel szemben kijelölte a férfi hivatás szigorú jelzőit is: küzdeni kifelé az

egész világ ellenében, megteremteni és biztosítani a család létfenntartásának kellékeit és szolgálni a fokozatos fejlődés egyetemes törvényét.

Mindenkinél előbb-utóbb lelki szenvedések, konfliktusok, ú. n. inverziók és neurózisok támadnak, aki magát e tényen erőszakos módon túltenni igyekszik és olyan szerepet erőltet önmagára, amelyhez a természet nem adta meg az élettani feltételeket. (Völgyesi, 1943, 73-74.)

A férfiak és nők érzelmi és intellektuális feladatainak kitűzése során sokszor spekulatív, misztikus, metafizikai tartalmakkal egészítette ki tipológiáját. Nézete szerint például a nők fizikailag adott szellemi alacsonyabbrendűsége érzékenyebbé teszi őket a telepatikus, médiumisztikus vagy egyéb okkult élményekre és képességekre. Noha a pszichoanalízist szinte mindig támadta, kivételt tett Jung esetében; munkássága lenyűgözte, és mélyen egyetértett vele az emberi személyiség parapszichológiai potenciáljait illetően (Völgyesi, 1943).

Szemben a pszichoanalízissel

Völgyesi minden alkalmat megragadott arra, hogy kritizálja a pszichoanalízist; számos pszichoanalitikus elképzelést, mint például az öröklött ösztönök tanát, tévútnak és kártékony elméletnek tekintett. Saját technikáját ún. komplex pszichoterápiaként azonosította, mivel azt az orvostudomány részének tekintette, szemben a pszichoanalízissel és a neofreudizmus iskolákkal, melyek nézete szerint sosem váltak az orvostudomány részévé. A pavlovi elmélet alkalmazása is részben azt a célját szolgálta, hogy érvénytelenítse a pszichoanalitikus elméletet. A klasszikus pszichoanalízis állandó ellenpontot képzett rendszerében.

A pszichoanalízis számos más aspektusa mellett Völgyesi keményen bírálta a pszichoanalitikusok azon törekvését is, hogy kizárják a terapeuta személyes, intellektuális, irányító és szuggesztív hatásait az analitikus helyzetből. Mélyen hitt a hipnotizőr előbbi terápiás hatásaiban, és egyáltalán nem szimpatizált a semlegesség gondolatával, mely elsősorban Ferenczi elméleteiben bontakozott ki (Völgyesi, 1930, 1936a, 1943, 1962).

Ferenczi is tudatában volt mindazoknak a pozitív hatásoknak, amelyek együtt jártak a tekintélyt parancsoló viselkedéssel és megjelenéssel. A hipnózisra való fogékonyság gyökerének azonban az infantilis szuggesztibilitást tekintette, mely véleménye szerint a szülők követeléseinek való megfelelési vágy elfojtásából fakadt. Ebben az értelemben a hipnotikus állapotok középpontjában a tudattalan infantilis engedelmesség áll. A hipnotizőr, aki annyira domináns és meghatározó volt Völgyesinél, Ferenczi olvasatában csupán időleges tárgya a páciens azon elfojtott vágyának, hogy engedelmeskedjen a szeretett szülőnek (Ferenczi, 1911, 1912). Sok más pszichoanalitikushoz hasonlóan Ferenczi is hamar eljutott arra a következtetésre, hogy a hipnotikus állapotok valójában akadályozzák a sikeres pszichoanalitikus terápiát. Részben ezzel összefüggésben elsőként hívta fel a figyelmet a szuggesztív, aszimmetrikus kapcsolatok veszélyeire, melyek könnyen illuzórikus, képmutató viszonyokhoz vezethetnek a pszichoanalízisen belül és azon túl is (Ferenczi, 1932a, 1932b). Ez még a pozitív illúziókra is igaz: a valóság bármely szeletének eltorzítása destruktív hatással bírt Ferenczi olvasatában, mivel így a páciens nem lesz képes elfojtott, tudattalan „igazságához” hozzáférni:

Két világnézet ütközik össze most a neurotikus beteg ágyánál, melyek nemcsak a patológiában, hanem a társadalomban is régóta farkasszemet néznek egymással. Az egyiknek célja, hogy a bajokat eltussolással, elpalástolással, elfojtással intézze el: ennek eszköze a részvétszimulálás és a tekintélyimádás konzerválása. A másik ellenben az

»élethazugságot« ott írta, ahol éri, nem él vissza a tekintély súlyával, s törekvésének végcélja az, hogy az emberi tudat fénye lehatoljon a cselekvési motívumok legrejtettebb rugóihoz is s nem riadva vissza a kínzó, a kellemetlen vagy utálatos belátásoktól sem, felkutassa a bajoknak reális forrásait. Ha ez sikerült, nem nehéz aztán önállóan, csak a józan célszerűségnek engedelmessé, összhangba hozni a cselekedetekben az önérdeket a társadalom érdekével.

Az ember – és pedig az egészséges és beteg ember egyaránt – megérett arra, hogy bajaival tudatosan megküzdjön és túlzott aggodalmaskodás, ha még ma is gyermeknek való, helyesebben: még gyermeknek sem való szuggesztív kijelentésekkel és megnyugtatókkal, nem pedig az igazság néha keserű, de mindig hasznos piruláival akarják gyógyítani. (Ferenczi, 1912, 195.)

Nehéz felmérni, hogy mekkora hatással volt Ferenczi a magyarországi hipnoterápiák alakulására. Noha maga nem alkalmazott hipnózist saját gyakorlatában, világos, hogy gondolatai a pszichoterápiáról – és a hipnoterápiáról – igen megtermékenyítően hatottak Magyarországon. Anyai és apai hipnózisról vallott elképzelései népszerűnek bizonyultak, gyakran utaltak rá a kortárs szakirodalomban (például Gartner, 1929; Pfeifer, 1924). Az is tény, hogy a pszichoanalízis budapesti iskolájának hatása egészében itatta át a pszichoterápiás gyakorlatokat, így a hipnoterápiákra is hatással lehetett. Nem véletlen, hogy még a jelenkori hipnoterápiás irányzatokban is tetten érhetőek a budapesti iskola és Ferenczi hatásai, különösképpen az általa bevezetett kapcsolati dimenzió vonatkozásában (lásd Bányai, 2008a, 2008c).

Völgyesi kritikája a pszichoanalízissel kapcsolatban nyilvánvalóan nem volt független attól sem, hogy minden bizonytalanság ellenére elkötelezett volt a pavlovi nézőpont mellett. Az 1950-es évektől, amikor a pszichoanalízist deviáns ideológiaként és áltudományként

azonosították, Völgyesi ellenállása némi politikai színezetet is kaphatott. Az is valószínű azonban, hogy a pszichoanalízist Völgyesi mindig is rivális, fenyegető elméletként észlelte, mely szöges ellentétben áll saját terápiás elképzeléseivel: a pszichoanalízis eredeti intenciói szerint sosem ígért gyors és látványos gyógyulást, nem kínált fel különleges, már-már mágikus technikákat a fizikai és lelki egészség elérésének útján, csupán hosszadalmas és kemény munkát, az igazság keserű piruláját.

Völgyesi hatása a kortárs tudományban

Völgyesi elméleteinek viszonylagos kidolgozatlansága ellenére a hipnoterápiák jól ismert és népszerű alakja volt Magyarországon és külföldön. Nemzetközi kapcsolatairól és hírnevéről szóló saját beszámolóit legalábbis ezt támasztják alá. Ő volt az, aki lefordította magyarra az autoszugesztív technikák atyjaként számon tartott Émile Coué (1857-1926) Egészség és önfegyelmzés című munkáját (Coué, 1936). Számos egyéb nemzetközi kapcsolatra tett szert, többek között Albert Mollal és Pavlovval; 1939-ben még a Yale Egyetemre is meghívták előadni. Felesége részletes beszámolót közölt amerikai útkükről; utóbbi meglehetősen kockázatos vállalkozás volt, hiszen a második világháború kitörésének idejére esett, gyermekeik pedig Magyarországon várták hazatértüket. A Völgyesi-házaspár még a háborús helyzet beállta előtt szerencsésen hazajutott, Völgyesi Ferencné pedig később közreadta lelkes beszámolóját. Eszerint férjét nem csupán a Yale Egyetemen fogadták nagy tisztelettel, hanem a világ számos más pontján is. Clark L. Hull (1884-1952), William Brown (1881-1952), Julian S. Huxley (1887-1975) és Carl Gustav Jung csupán néhányak azok közül, akiknél Völgyesi látogatást tett; ha hihetünk Völgyesiné beszámolójának, férje fogadtatása mindig meleg és fényűző volt. Még Paul Thorsen, a Dán Metapszichikai Társaság elnöke is meginvitálta

(Völgyesiné, 1939). A magyar folyóiratok is rendszeresen beszámoltak nemzetközi sikereiről, megemlítve gyümölcsöző tudományos kapcsolatát a német pszichiáter (és nemzetiszocialista) Matthias Heinrich Göringgel (1879-1945).

Sikerei mellett néhány meglehetősen kritikus bírálatot is kapott külföldről Völgyesi (például Kohn, 1968). Magyarországon sem volt egyöntetűen pozitív a megítélése. Az 1930-as években például többen megkérdőjelezték Völgyesi állathipnózisról szóló beszámolóinak hitelességét. Egyikük a budapesti állatkert igazgatója, Nadler Herbert volt, aki erősen kételkedett abban, hogy Völgyesi valóban hipnotizálta volna az állatkert csimpánzát, Hannát. Az igazgató álláspontja szerint az állat nem azért volt nyugodt Völgyesi jelenlétében, mert az hipnotizálta őt, hanem mert jelen volt a főállatorvos is, akit Hanna igencsak kedvelt, és aki nélkül Hanna minden bizonnyal megharapta volna Völgyesit. A „hipnózisról” egyébként fénykép is készült, mely bejárta a korabeli sajtót.

Néhány évvel később még súlyosabb vádakkal illették Völgyesit. Emberek, állatok hipnózisa című munkájában ugyanis számos, igen hatásos fényképet szerepeltetett olyan mozdulatlan állatokról, akiket ő maga hipnotizált (1936c). A fotókat egy Fischer Andor nevű fényképész készítette, aki 1939-ben beperelte Völgyesit, mivel az, állítása szerint, nem fizetett a fényképekért, és számos ötletét ellopta. Azt állította továbbá, hogy a fényképek hamisítványok: vagy hipnotizált állatokról szóló rajzok ügyes másolatai, vagy olyan állatok fényképei, akik egyáltalán nem is voltak hipnotizálva. A medvéről készült fénykép például (jelen könyv 119. oldalán) valójában egy magyar cirkuszban készült. Hogy mozdulatlan maradjon néhány másodpercre, a megláncolt medvét a fénykép elkészítése előtt megkínózták. Fischer azt is állította, hogy Völgyesi engedély nélkül használta a nevét, így társzerzővé tette őt „áltudományos” csalásában. Völgyesi tagadta a vádakat; a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a bíróság végül elutasította Fischer keresetét. A kritikák ellenére Völgyesi egészen haláláig kitartott az általa előidézett hipnotikus állapotok autentikussága mellett.

Völgyesi munkásságának recepciója a magyar tudományos életben

Völgyesi munkásságának értéke meglehetősen vitatott volt a magyar tudósok között is; számos kritika érte elméleteit és pszichoterápiás gyakorlatát. 1928-ban például több kiváló orvos fejezte ki nemtetszését Völgyesi állításait illetően, Nékám Lajos vezetésével. Nékám októberben egy tanulmányt közölt az Orvosi Hetilapban, melyben tagadta Völgyesi állítását, miszerint együttműködnének szakmailag, és bírálta alkalmazott módszereit. Korábban Völgyesi hihetetlennek tűnő sikereiről értesülve Nékám válaszképpen felajánlotta, hogy teszteljék hipnoterápiás módszereit kontrollált, kísérleti körülmények között. Völgyesi a klinika öt páciensén alkalmazhatott különböző szuggesztív technikákat terápiás céllal, ám egyiküknél sem állt be gyógyulás vagy javulás (Nékám, 1928a). Ahelyett, hogy beismerte volna a bukást, Völgyesi továbbra is sikeres terápiákként mutatta be ezeket a nyilvánosság előtt. Mi több, többször utalt a Nékámmal és más orvosokkal való együttműködésére azt állítva, hogy ő maga számos olyan esetet is meg tudott oldani, amelyeket orvostársai hagyományos módszereikkel képtelenek voltak (Dr. E. S., 1928a; Nékám, 1928a). Nékám igyekezett véget vetni a Völgyesivel való meddőnek látszó vitának: „Ezzel számomra a Völgyesi-féle cooperation intellectuel véget ért, még ha engedélyem nélkül fel is használja cikkeiben a klinikán látott betegeket - persze elhallgatva a reá nézve kedvezőtlen eseteket.” (Nékám, 1928a, 1173). Számos más prominens orvos, például Doros Gábor (1892-1980), Kémeri Dezső (1891-1963), Lesskó Jenő (1890-1945), Kollarits Béla és Földvári Ferenc (1895-1981) is hatástalannak látták Völgyesi módszereit, és elhatárolódtak azoktól (Nékám, 1928b). Verebély Tibor szintén hevesen támadta Völgyesit, mivel szomatikus betegségek esetében is hipnózist alkalmazott

egyedüli gyógymódként (Dr. E. S., 1928b). Völgyesi a maga részéről tovább tagadta a vádakat (Völgyesi, 1928b).

A könyveiről szóló recenziók egy része szintén kritikus hangvételű volt. 1942-ben Gergő Endre (1894-1944) közölt egy meglehetősen ambivalens bírálatot Völgyesi Minden a lélek című kötetéről, melyben igen határozottan mutatott rá a mű gyenge pontjaira, ám felhívta a figyelmet néhány pozitív vonatkozására is:

Ismételnünk kell, hogy a mű mint egész nem értékelhető; sőt mozaikszerűsége, komoly szaktudással kevert anekdotizmusa, a valódi természettudományba beültetett miszticizmusa folytán jóformán át sem tekinthető. Ám a tudományos autarkiaelv mai egészségtelen túlsúlya idején mégis értékelni kell minden oly egységesítő törekvést, mely nem az olcsó tömegkultúra eszközeivel, hanem bizonyos fokig tudományos formában jelentkezik. Ki kell emelni még a könyv gazdag és tudománytörténetileg érdekes illusztráció-anyagát és az előadás közvetlen színességét. E külsőleges eszközök bizonyára nem fölöslegesek akkor, ha a szaktudományok merev széttagoltsága idején sok tekintetben ködös határproblémáknak szintetikus elvű hangoztatásáról van szó. (Gergő, 1942, 134.)

Noha Gergő amatőr pszichológus volt (Holovitz, 2015), a recenzió értékét növeli, hogy a Magyar Pszichológiai Szemlében jelent meg. Mások azonban nem voltak ilyen mértékletesek bírálatukban. 1942-ben az orvos Angyal Lajos közölt egy gúnyos kritikát Völgyesi Én, egyéniség, személyiség című munkájáról, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a könyv másoktól átvett idézetek tömegéből áll, az agy működéséről szóló állítások nem állják meg a helyüket, mint ahogy a hipnózis tudományos státuszáról szóló megállapítások sem (Angyal, 1942). Más kritikusok kevésbé radikálisan fogalmaztak, és felhívták a figyelmet Völgyesi

munkájának innovatív aspektusaira (Schuster, 1962). Az egyöntetűen pozitív bírálatok általában laikusoktól származtak, akik népszerű folyóiratokban publikáltak.

A vádak ellenére természetesen nem Völgyesi volt felelős azért, hogy a hipnózis tudományos státusza továbbra is bizonytalan maradt, és egészen az 1960-as évekig áltudományos és veszélyes gyakorlatnak számított. A kommunista hatalomátvétel után a hipnózis a pszichoanalízishez hasonlóan kártékony, burzsoá áltudománynak számított; az üldözött elméletek és gyakorlatok képviselői pedig gyakran arra kényszerültek, hogy a hatalom által legitimált ideológiák – mint például a pavlovi reflexológia – köntösébe bújtassák mondandójukat. A felszín alatt azonban fennmaradtak és hatást gyakoroltak a tiltott diszciplínák. Ahogy Bányai Éva megjegyzi:

Az 1970-es években, amikor a hipnózissal foglalkozni kezdtem, a magyar pszichológia nagyon sajátos helyzetben volt. A felszínen csak az a pszichológiai gondolkodás volt elfogadható, aminek volt valami kapcsolata a „magasabb idegtevékenységgel” – azaz a pszichológiai jelenségek pavlovi fiziológián alapuló felfogásával. A felszín alatt azonban továbbra is erősen élt egy főként alaklélektani szemléletű kísérleti hagyomány és a „Budapesti iskola” nagyon befolyásos pszichoanalitikus tradíciója. Azt mondhatjuk, hogy a „manifeszt” pszichológia erősen asszociatív, behaviorista és fiziológiai beállítódású volt, míg a „látens” pszichológia inkább az egészsleges és dinamikus szemléleten alapult. (Bányai, 2008b, 381.)

Nem zárhatjuk ki, hogy 1949 után Völgyesi saját elképzeléseit a kommunista ideológiához alkalmazkodva alakította.

Bányai beszámolója szerint az 1960-as évek végén a hipnózis olyannyira misztikus és gyanús kérdésnek számított, hogy szinte lehetetlen volt hipnoterápiás gyakorlatot folytatni

(Bányai, 2008b, 379.). Mészáros István, a Leningrádi Egyetem korábbi hallgatója volt az első, aki létre tudta hozni a hipnózis egy kisebb kutatócsoportját az 1970-es években. Mészáros ekkor együttműködésbe kezdett Bányáival, aki Ernest R. Hilgard (1904-2001) stanfordi laboratóriumában szerzett tapasztalatokat az aktív-éber hipnózis terén (Ádám, 2012; Bányai, Hilgard, 1976; Bányai, 2008a; Mészáros, 1978).

Völgyesi elgondolásait csak a legritkább esetben érintették a szóban forgó kutatók. Mészáros kritizálta Völgyesit, mivel azokban az esetekben is hipnoterápiát alkalmazott, amelyekben nem a hipnózis volt a megfelelő gyógymód. Az állati hipnózist az ijedtségre adott reakcióként értelmezte (Totstellen) Mészáros, melynek álláspontja szerint semmi köze nem volt a hipnotikus állapothoz (Mészáros, 1978, 2006). Mindazonáltal Bányai megemlíti, hogy részben Völgyesi érdeme volt, hogy valamiképpen fennmaradt a hipnózis gyakorlata a tiltások ideje alatt. Ennek ellenére sem ő, sem pedig Mészáros nem integrálta Völgyesi elgondolásait saját elméleteibe. Egyetlen elismert öröksége hagyatéka, melyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Intézetében őriznek.

Völgyesi, a titkosszolgálat ügynöke

A fent említett kritikák ellenére Völgyesi karrierje nagyívú és töretlen volt. Saját beszámolóit és egyéb források alapján úgy tűnik, hogy az 1920-as évektől kezdve egészen az 1960-as évekig képes volt népszerűségét fenntartani, mind Magyarországon, mind pedig külföldön. Magyarország történelmét ismerve meglehetősen szokatlan, hogy valaki a változó politikai, kulturális és tudományos szcénák között megőrizze hírnevét, fenntartsa egy különösen sikeres magánpraxist, és még számos külföldi meghívásnak is eleget tegyen. E sikerrel szembesülve az

ember óhatatlanul felteszi a kérdést: állhattak-e Völgyesi sikerének háttérében egyéb, politikai tényezők?

Ha biztos választ nem is adhatunk, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett kutatás eredményei fontos szempontokkal gazdagíthatják Völgyesi életművének értékelését. Ennek alapján ugyanis világossá vált, hogy Völgyesi „Viktor” fedőnéven nemhivatásos ügynöke (titkos munkatársa) volt a magyar állambiztonságnak. A rendelkezésre álló adatok szerint 1962-ben szervezték be, halála előtt öt évvel. Az egyik operatív beosztott beszámolója szerint Völgyesi mindhárom gyermeke disszidált korábban: Vera 1946-ban, Zsuzsa és András az 56-os forradalom után távozott. Völgyesi együttműködésének egyik fontos oka az volt, hogy neki és feleségének útlevelekre volt szükségük ahhoz, hogy meg tudják látogatni gyermekeiket, különösképpen Zsuzsát, aki az Egyesült Államokban élt abban az időben. Az útlevelel fejében Völgyesinek elsősorban sógoráról, Ferenczi Edmúdról kellett jelentenie (Vera férjéről), aki korábban szintén ügynök volt (Telegdi János fedőnéven), de dekonspiráció vádja miatt 1956 után kizárták. Ferenczi Edmund ezekben az években Brüsszelben élt, és az Európai Közös Piac Minisztertanácsának szinkrontolmácsaként dolgozott. Völgyesi beszerzésével a titkosszolgálat Ferenczi Edmundhoz szeretett volna közel kerülni.¹

Völgyesi nem csupán Ferenczi Edmúdról jelentett, egyéb kérdésekben is igyekezett a titkosszolgálat hasznára válni. 1966-ban például részletesen beszámolt a magyar pszichoanalitikusok kártékony tevékenységéről is:

A Magyarországon folyó orvostovábbképzés, egyetemi oktatás, szakirodalom és hírközlő szerveink vonatkozásában egy szűk értelmiségi csoport nyílt támogatásával, kizárólagos propagandát folytatnak a freudista idealista filozófiai irányzat terjesztésére

---

¹ ÁBTL 3.2.1. Bt. – 948, 'Viktor'

és az ideggyógyászat terén a »pszichoanalitika« áltudományos módszerek alkalmazása mellett. Ezzel szemben akadályozzák a pavlovi tudományos tanok terjesztését a gyakorlati ideggyógyászat terén és a tudományos pszichoterápiai vonalon. Ez a tevékenység különösen az orvosképzés terén veszélyes. A csoport káros hatásai:

- Elismerik és hirdetik az ősi öröklött (gyilkoló állati) ösztönök gyógyíthatatlanságát.
- Szabad lereagálást, szabad asszociációt, álomfejtést tartják egyedül megfelelőnek
- Testtől függetlenül csak lelki bajokat gyógyítanak
- Kora gyermekkori elfojtott szexuális tevékenységre vezetik vissza a lelki bajokat
- Becsempészik az orvosi képzésbe az idealista filozófia alaptételeit és tagadják az ideggyógyászat pavlovi tudományok materialista módszereit.
- Támogatják elméleti és »ideggyógyászati szakvéleménnyel« a huliganizmus terjedését.²

Völgyesi jelentése szerint elsősorban Liebermann Lucy, Gegesi Kiss Pál, Réti Endre, Eröss László, Szalai Sándor és Benedek István tehetők felelőssé a fenti kártékony ideológia terjesztéséért.

Az útlevel megszerzése mellett Völgyesi együttműködésének másik oka az volt, hogy a titkosszolgálat ígéretet tett, támogatja tudományos tevékenységét és szakmai fejlődését, valamint engedélyezi külföldi útjait. Az egyik operatív beosztott jelentése szerint Völgyesi „öntelt, aki karrierjéért szinte semmilyen áldozattól nem riad vissza”. Az operatív beosztottak gyakran utaltak Völgyesi hiúságára és karrierizmusára, és sokszor ez utóbbit azonosították Völgyesi együttműködésének legfőbb okaként: „Ügynöki munkájában gátlástalan. Minden

---

² ÁBTL 3.2.3. MT – 591/2, 'Viktor', 39-40.

rendű és rangú információt jelent, amit baráti körétől, társadalmi kapcsolataitól vagy klienseitől kapott.”³

Feltételezett elkötelezettsége ellenére Völgyesit 1964-ben kizárták az ügynöki állományból, mivel nem tartották elég hatékonynak a munkáját. Ennek oka az volt, hogy jelentéseiben túlságosan saját magára és a hírnevére koncentrált, valamint hogy 1963-tól az emigráns magyarok bizalmatlanná váltak vele szemben. Ebben az évben ugyanis az hangzott el az Amerika Hangja nevű rádióban, hogy Völgyesi az AVH ügynöke volt. Az egyik operatív ügynök arra a lehetőségre is utalt, hogy az oroszok is beszervezték 1945-ben.

Völgyesi tudományos munkásságát is értékelték a jelentésekben. Említésre került, hogy 1949-ben a Szabad Nép egy cikket közölt róla, „Kuruzslók, sarlatánok, népbolondítók” címmel. Ennek eredményeképpen kizárták az orvosi kamarából, de később elérte, hogy visszavonják a döntést. Keresztes László, az Egészségügyi Minisztérium személyzeti főosztályvezetője a következőképpen értékelte munkásságát:

Dr. Völgyesi szakmunkája tudományos körökben erősen vitatott. Kétségtelen azonban, hogy komoly kapcsolatokat épített ki úgy Nyugatra, mint a Szovjetunió felé. (...) Egyébként komolytalan fecsegőnek tartják, aki most régi, baloldali érdemeivel dicsekszik. Kétségtelen azonban, hogy azon igen kevés magyar orvosok közül való, aki 1936-ban járt a Szovjetunióban és ott kapcsolata volt a nagy Pavlovval.⁴

A jelentések arról is beszámolnak, hogy Völgyesi igen nagy vagyonra tett szert magánpraxisából. Bérházakat és ékszereket vásárolt, amelyeket később államosítottak. Az egyik jelentés szerint Völgyesi más orvosokkal együtt spiritiszta köröket vezetett, mégpedig

---

³ ÁBTL 3.2.1. Bt. – 948, 'Viktor', 152.

⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt. – 948, 'Viktor', 54.

azzal a céllal, hogy a tagokat meggyőzze arról, hogy operáció esetén csakis egy bizonyos orvost válasszanak, és annak sok pénzt fizessenek, különben meg fognak halni. Állítólag ezekben a körökben náci vezetőket is megidéztek, hogy megtudják, mikor kerül sor a rendszerváltásra Magyarországon. Az egyik médium beszámolója szerint különböző trükkök segítségével hatalmas vagyonra tettek szert e körök vezetői.⁵

Az életmű és annak értékelése

Noha az előbbi információk jelentősen árnyalhatják a Völgyesiről kialakított képet, fontos hangsúlyozni, hogy ezek alapján is nehéz megítélni, mi vezette Völgyesit munkájában, illetve titkosszolgálati jelentéseiben. Nem világos, hogy mekkora szerepet játszottak politikai kapcsolatai sikerében, illetve az sem, hogy mennyire bízhatunk a titkosszolgálat által összegyűjtött anyagokban.

Ennek a fejezetnek azonban nem az a célja, hogy Völgyesi motivációit rekonstruálva pszichobiográfiai magyarázatot nyújtson. A cél csupán az volt, hogy bemutassuk Völgyesi munkásságát, és ezen keresztül rámutassunk a hipnóziskutatás és a hipnoterápiák terén megmutatkozó demarkációs problémákra. Völgyesi népszerű hipnotizőrként a tudomány határán állt, hiába igyekeztek őt távolabb helyezni kortársai. Mindez rámutat a hipnózis elméletével kapcsolatos demarkációs problémákra, elméleti és gyakorlati tisztázatlanságokra. Ugyanakkor megvilágítja azt a gazdag kulturális, tudományos és politikai kontextust is, amelyben Völgyesi gondolatai kibontakoztak, így felhívja a figyelmet a hipnoterápia huszadik századi történetének rendkívüli komplexitására. Mindebből kiderül, hogy az akadémikus kutatás csak részben tudta meghatározni és kontrollálni a hipnózis és a hipnoterápiák fejlődését.

---

⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt. – 948, 'Viktor'

A népszerű hipnotizőrök hatalma sok esetben felülírta törekvéseiket, ahogyan azt Völgyesi esetében láthattuk. Ráadásul a laikus hipnotizőrök technikái sokszor nem a modern hipnóziskutatás eredményein, hanem valójában az animális magnetizmus gyakorlatain alapultak. Így egyfajta szakadék alakult ki; a gyógyulást kereső páciensekhez pedig jóval hamarabb jutott el a látványos gyógyítások híre, mint tudományos kutatóké.

Noha nehéz megítélni Völgyesi motivációit, ez az esettanulmány jól illusztrálja, hogy a mainstreamhez – jelen esetben a pavlovi elmélethez – való csatlakozás hogyan támogat egyébként kidolgozatlan elméleteket. Ez a keret egyfajta védőhálót biztosított Völgyesinek. Azt is el kell ismerni, hogy ezzel Völgyesi valóban átmentette a hipnózis stigmatizált módszerét a kommunizmus alatt. Valószínűnek látszik, hogy az akadémikus tudomány egyetlen képviselője sem volt olyan helyzetben, hogy ezt megkockáztassa. Ebben az értelemben sokat köszönhetett a hipnóziskutatás Völgyesi vitatható tudományos státuszának.

Figyelemre méltó, hogy Pavlov iránti lelkesedése mellett a spiritizta, ezoterikus és holisztikus gondolat is meghatározta munkáját. A szintézis mestere volt, még ha nem is volt kiforrott ez a szintézis. Azonban minden szándéka ellenére Völgyesi nem volt újító. Valójában csak használta a kortárs pszichológia elméleteit, mégpedig olyan módon, hogy bizalmat keltsen a laikusokban. Sikerének pontos okait csak találgathatjuk, ám páciensei óriási száma meg kell hogy győzzön minket arról, hogy Völgyesi olyasmit kínált nekik, amit más nem. Kétségtelen, hogy sokan voltak, aki módszerét hatékony pszichoterápiás módszernek tekintették.

Világos, hogy Völgyesi egyfajta kívülálló volt a kezdetektől fogva. Noha az orvosi egyetemen szerzett diplomát, nem követte tanárait. A népszerű hipnotizőrök és más, nagy érdeklődésnek örvendő témák kötötték le a figyelmét; az e területeken való tevékenysége könnyen ismertséget hozott neki. Később profitált a pszichológia mainstream trendjeihez való csatlakozásból. Mindez arra is rámutat, hogy érdemes némi reflexivitással szemlélni a

pszichológia főáramába tartozó irányokat. Sosem lehetünk biztosak abban, hogy a Völgyesiéhez hasonló különleges életpályák valóban csak a politikailag terhelt múlt emlékei. Életművét elemezve előtérbe tolakszik egy további kérdés is: vajon mennyiben volt sikeres az animális magnetizmus elhatárolása a hipnózistól? Az egyetemi berkeken belül minden bizonnyal teljes egészében. Ám azon kívül, illetve annak határán – ahol Völgyesi is elhelyezkedett – már korántsem bizonyult teljesnek. A népszerű hipnotizőrök rendre keverték az animális magnetizmus technikáit a hipnózis elemeivel. Tevékenységük általában valamiféle áltudományos-spirituális keretben bontakozott ki, melyben a magnetizőr/hipnotizőr mágikus képességei középpontot alkottak. Ha alaposabban szemügyre vesszük az életművet, látható, hogy ez így volt Völgyesi esetében is; egyszerre kapcsolódott a természettudományos és a spiritiszta-misztikus értelmezési keretekhez. Mi több, személye megőrzött valamit a mágikus erővel bíró magnetizőr imázsából is. A demarkáció tehát csak részlegesen valósult meg; az egykor leválasztani kívánt tartalmak kerülőutakon vissza-visszatértek népszerű pszichológiai elméletek formájában.

Irodalom

- Ádám, Gy. (2012). Az első lépések a hipnóziskutatás felé. In: Varga K. & Gősiné Greguss A. (szerk.): *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás*. L'Harmattan, 277–280.
- Angyal, L. (1942). »Én«, egyéniség, személyiség. Völgyesi Ferenc dr. Novák R. és Társa kiadása. 158 oldal. *Orvosi Hetilap*, 37, 444-445.
- Bajkay, E. (1852). *Az állati vagy életmagnetismus delejesség tudománya, mint bizonyos gyógy mód*. Landerer – Heckenast.
- Bányai, É. & Hilgard, E.R. (1976). A comparison of active-alert hypnotic induction with traditional relaxation induction. *Journal of Abnormal Psychology*, 85(2), 218-224.
<https://doi.org/10.1037//0021-843x.85.2.218>
- Bányai, É. (2008a). A hipnózis és a hipnoterápia a 21. században: a hipnózis a tudomány főáramában. In: Bányai É. & Benczúr L. (eds) *A hipnózis és a hipnoterápia alapjai*. Elte Eötvös Kiadó, pp. 15-34.
- Bányai, É. (2008b). A hipnózis szociál-pszichobiológiai modellje. In: Bányai É. and Benczúr L. (eds) *A hipnózis és a hipnoterápia alapjai*. Elte Eötvös Kiadó, pp. 379-445.
- Bányai, É. (2008c). A hipnoterápia mint önálló pszichoterápiás modalitás. In: Bányai É., Benczúr L. (eds) *A hipnózis és a hipnoterápia alapjai*. Elte Eötvös Kiadó, pp. 543-558.
- Bonomi, C (1998). Jones Allegation of Ferenczi's Mental Deterioration: a Reassessment. *International Forum of Psychoanalysis*, 7(4), 201-207.
- Carli, G. (1978). Animal Hypnosis and Pain. In: Frankel, F.H. & Zamansky, H.S. (eds). *Hypnosis at its Bicentennial*. Selected Papers. Springer Science, Business Media, pp. 69-77.

- Chertok, L. (1984). Hypnosis and Suggestion in a Century of Psychotherapy: An Epistemological Assessment. *Journal of American Academy of Psychoanalysis*, 12(2), 211-232.
- Coué, E. (1936). *Egészség és önfegyelmzés*. Trans. by Ferenc Völgyesi, Novák R
- Csanády, I. (1864). *Medizinische Philosophie und Mesmerismus*. Csáthy.
- Décsi, K. & Ranschburg P. (1900). *Lelki gyógymódok (Psychoterapia). A magnetizmusról, annak az emberi szervezetre való hatásáról és lehető külső és belső gyógyalkalmazásáról*. Franklin.
- Dr. E. S. (1928a). Nékám tanár élesen cáfolja Völgyesi dr.nak azt az állítását, hogy klinikáján szervi betegeket meggyógyított. *Pesti Napló*, 228, 44.
- Dr. E. S. (1928b). Verebély professzor nyilatkozik Völgyesi dr. gyógymódjáról. *Pesti Napló*, 234, 45.
- Ferenczi, S. (1904). A hipnotizmus bírálata. *Thalassa*, 1906, 7(2), 149-152.
- Ferenczi, S. (1912a). Suggestion and Psycho-Analysis. In: John R. (ed) *Further Contributions to the Theory and Technique of Psycho-Analysis*, Boni and Liverlight Publishers, 1927, pp. 55-67.
- Ferenczi, S. (1912b). The Psycho-Analysis of Suggestion and Hypnosis. *Transaction of the Psycho-Medical Society*, 3(4), 3-11.
- Ferenczi, S. (1928). The Elasticity of Psychoanalytic Technique. In: Balint M. (ed) *Final Contributions to the Problems and Method of Psycho-analysis*. Karnac Books, 2002. pp. 87-102.
- Ferenczi, S. (1932). *Klinikai Napló*. Neumann Kht, 2005.
- Gartner, P. (1929). *A hipnózis és a szuggeszció értelmezése és alkalmazása a modern pszichiátriában*. Löbl.
- Gauld, A. (1995). *A History of Hypnotism*. Cambridge University Press.

- Gergő, E. (1942). Völgyesi Ferenc: Minden a lélek. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 15, 132-134.
- Gyimesi, J. (2014). Spiritualism, Science and Early Psychology in Hungary. Special Issue 'Early Relationships between Psychology and Religion' of the PIPER Journal (International Psychology, Practice and Research) http://fiuc.org/en/piper/fourth_trimester_2014
- Gyimesi, J. (2016a). Why 'Spiritism'? *The International Journal of Psychoanalysis*, 97(2), 357–383. <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12364>
- Gyimesi, J. (2016b). The Institutionalization of Psychical Research and Parapsychology in Hungary in the 20th Century. In: Lux, Anna & Paletshek, Sylvia (eds.): *Okkultismus im Gehäuse: Institutionalisierungen der Parapsychologie im 20. Jahrhundert im internationalen Vergleich*. Walter de Gruyter, 201–224.
- Harris, A. & Kuchuck, S. (eds) (2015). *The Legacy of Sándor Ferenczi. From Ghost to Ancestor*. Routledge. Taylor & Francis Group.
- Jendrassik, E. (1887). Hypnoticus suggestio kísérletek. *Gyógyászat* 11, 140–142.
- Klemm, W.R. (1971). Neurophysiologic studies of the immobility reflex ("animal hypnosis"). *Neurosciences Research*, 4, 165-212. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-512504-8.50011-1>
- Kohn, H. (1968). Hypnosis in Man and Animals. *The Canadian Veterinary Journal*, 9(5), 124-125.
- Kolos, I. (1938). *Gróf Mailáth János*. Dunántúl.
- Lafferton, E. (2002). Hysteria and hypnosis as ongoing processes of negotiation. Ilma's Case from the Austro-Hungarian Monarchy. *History of Psychiatry*, 13(3), 177-196, (49), 305-326. <https://doi.org/10.1177/0957154x0201305104>
- Lafferton, E. (2005). Halált hozó hipnózis. *Korall*, 21-22: 46-67.

- Lányi, G. (1997). Pszichológia és politika. Politikai pszichológia Magyarországon a fordulat évétől a rendszerváltásig. *Politikatudományi Szemle*, 1, 153-168.
- Lockett, R. (2002). *Erinnern und durcharbeiten: zur Geschichte der Psychoanalyse und Psychotherapie im Nationalsozialismus*. Gießen: Psychosozial-Verl.
- Mészáros, Dr. I. (1978). *Hipnózis*. Medicina.
- Nékám, L. (1928a). Nyilatkozat. *Orvosi Hetilap*, 41, 1172-1173.
- Nékám, L. (1928b). Válasz Völgyesi dr. helyreigazító nyilatkozatára. *Orvosi Hetilap*, 43, 1226-1227.
- Oroszhegyi, J. (1858). *Az éd és az életdelejség közéleti értéke: fölvilágosítás és utasítás minden értelmes embernek: mit kelljen a természethatányról hinni; miképen közéleti kényletekre és egészségi célokra fölhasználni*. Müller.
- Pfeifer, Zs. (1924). Hipnózis és szuggesztió a modern lélektan megvilágításában. Béta. *Hungária Hírlap*.
- Rátay, J. (2000). *Spiritizmus, parapszichológia. A szellem kalandjai életem innen és túl*. Elipszilon.
- Rév, I. (2002). The Suggestion. *Representations*, 80(1), 62-98.
<https://doi.org/10.1525/rep.2002.80.1.62>
- S., Sz. (1967). In Memoriam Völgyesi Ferenc 1895-1967. *Orvosi Hetilap*, 39, 1862.
- Schaffer, K. (1895). *A hypnotismus élettani, gyógytani és törvényszéki szempontból*. Dobrowsky és Franke, Nagy Sándor.
- v. Schrenck-Notzing, A. (1924a). Zur Entlarvung des Mediums Laszlo. *Psychische Studien*, 51, 95-98.
- v. Schrenck-Notzing, A. (1924b). Der Betrug des Mediums Ladislaus Laszlo. *Psychische Studien*, 51, 129-160.

- Schuster, Gy. (1962). Völgyesi Ferenc: Orvosi Hipnózis. (I. P. Pavlov és a hipnózis. A pszichés befolyásolás technikája.) 1962. 198. old. számos ábrával. Medicina kiadás, ára: 33 Ft. *Orvosi Hetilap*, 29, 1390.
- Simonyi, S. (1935). A delejes csodák titkai. *Friss Újság*, 05-05-1935, 102, 2.
- Szapáry, F. (1854). *Magnétisme et Magnétothérapie*. Dentu.
- Tábori, K. (1924). *Pesti spiritiszták*. Tolnai.
- Tábori, C. (1951). *My Occult Diary*. Rider.
- Tordai, V. (1923). *Bevezető a metapszihikába. A kecskeméti és a karcagi dobálások mint metapszihikai jelenségek*. Kókai.
- Vértés, G. (ed) (2006). *Hipnózis, Hipnoterápia*. Medicina.
- Völgyesi, F. (1924a). *Csoda vagy természeti törvény? Az okkultizmus, kondicionalizmus és a hipnózis-pszichológia jelentősége a kultúra fejlődésben*. Jókai Ny.
- Völgyesi, F. (1924b). Az indeterminizmus a hipnózis lélektani megvilágításában. *Jogtudományi Közlöny*, 16: 122-125.
- Völgyesi, F. (1928a). *Hipnózis-gyógymód a szervi és lelki betegségeknél*. Hippokrates.
- Völgyesi, F. (1928b). Dr. Völgyesi Ferenc feltűnő nyilatkozata Nékám professzor betegeiről, tanársegégeiről és a „Cooperation intellectuelle”-ről. *Pesti Napló*, 234, 45.
- Völgyesi, F. (1930). *Kényszerneurosis és hypnosis-gyógymód*. Novák.
- Völgyesi, F. (1932a). *Üzenet az ideges embereknek*. Bibliotéka.
- Völgyesi, F. (1932b). *A psychoactiv és a psychopassiv constitutio, ill. character és a hypnophilias*. Novák Rudolf és Tsa.
- Völgyesi, F. (1933). *Mesmer és a "gyógydelejezés"*. Novák.
- Völgyesi, F. (1934): *A lélek és az agyvelő fogozatossága*. Novák Rudolf és Tsa.
- Völgyesi, F. (1935). Láthatatlan színek és nem hallható hangok. *Tolnai Világlapja*, 30, 16-17.

- Völgyesi, F. (1936a). *Ember- és állat-hypnosis: (tekintettel az agy phylo- és ontogenesisére)*.
Novák, 1973.
- Völgyesi, F. (1936b). *Psycho-vegetatív reflexek hypnotikus befolyásolása*. Novák.
- Völgyesi, F. (1940). *Minden a lélek: orvosok és orvostanhallgatók részére*. Dante.
- Völgyesi, F. (1942). “*Én*”, *egyéniség, személyiség*. Novák.
- Völgyesi, F. (1943). *Férfi lélek – női lélek. A yang-yin elv a természetben: orvosok és orvostanhallgatók számára*. Vörösváry. Antiqua.
- Völgyesi, F. (1947). *Testi táplálék, lelki táplálék*. Magyar Vegetárius Egyesület.
- Völgyesi, F. (1948). *A megoperált lélek: lélek és homlokagy: orvosoknak és orvostanhallgatóknak*. Atheneum.
- Völgyesi, F. (1962). *Az orvosi hipnózis: I. P. Pavlov és a hipnózis: a pszichés befolyásolhatóság technikája*. Medicina.
- Völgyesi, F. (1966). *Hypnosis of man and animals*. Baillière, Tindall and Cassel.
- Völgyesiné, F. (1939). *Újra itthon: Tanulmányút Amerika és Európa 17 államán keresztül a háború kitörésének izgalmi között*. Hornyánszky.
- Wells, H. K. (1956). *Pavlov and Freud. I. Ivan P. Pavlov: Toward a scientific psychology and psychiatry*. Lawrence & Wishart.
- Wolffram, H. (2009). *The Stepchildren of Science. Parapsychology and Psychical Research in Germany, c. 1870–1939*. Clio Medica 88. The Wellcome Series in the History of Medicine. Rodopi
- Wolffram, H. (2012). “An Object of Vulgar Curiosity”: Legitimizing Medical Hypnosis in Imperial Germany. *Journal of the History of Medicine & Allied Sciences*, 67(1), 149-176.